RECUPERACIÓ DE LA MEMÒRIA DELS AFUSELLAMENTS DE FEBRER DE 1939 A OLESA DE MONTSERRAT.

INFORME PRELIMINAR DE LA INTERVENCIÓ AL CEMENTIRI VELL (novembre de 2004)

Ermengol Gassiot Ballbè

Joaquim Oltra Puigdomènech

Elena Sintes Oliva

Departament de Prehistòria de la UAB/Associació per la Recuperació de la Memòria Històrica de Catalunya

Març de 2005

ÍNDEX

1. Introducció 2

2. Participants en els treballs del Cementiri Vell d'Olesa 5

3. Descripció dels treballs realitzats 6

3.1. Objectius de l'activitat 6

3.2. Lloc on s'ha dut a terme la intervenció 9

3.3. Descripció de l'organització i de la intervenció i la metodologia emprada..... 11

3.4. Breu descripció dels resultats als diferents sectors 18

Sector Est..... 18

Sector Àngel..... 20

Sector Oest (W)..... 23

4. Breus conclusions 25

Annex 1. Protocol forense per investigacions de Drets Humans..... 27

Annex 2. Síntesi dels fets ocorreguts..... 38

Annex 3. Fitxes de treball..... 60

Annex 4. Relació individus exhumats..... 75

1. INTRODUCCIÓ.

Com a la majoria de les poblacions catalanes, l'ocupació d'Olesa de Montserrat per part de les tropes franquistes va anar seguida d'una campanya de terror i repressió. Durant els mesos que seguiren el gener de 1939 nombrosos olesins/es foren represaliats: de diverses maneres. El mes de febrer de 1939 hi va haver diverses tandes d'afusellaments de veïns d'Olesa de Montserrat, moltes d'elles dutes a terme al cementiri d'Abrera i, aparentment dues, al de la pròpia localitat. Segons diversos testimonis, les persones afusellades a Olesa van ser enterrades en una fossa comuna del cementiri. En tots els casos coneguts d'Olesa i Abrera es tracta d'execucions extrajudicials i sovint, en els següents anys de la dictadura, s'elaboraren documents i certificats oficials que varen tractar d'amagar-les.

El creixement urbanístic d'Olesa de Montserrat durant les darreres dècades ha incorporat el cementiri dins del perímetre urbà. Igualment, el darrer quart del s. XX es va construir un nou cementiri per resoldre els problemes d'espai en l'antic. En els darrers anys l'Ajuntament ha promogut un projecte de transformació de l'entorn del cementiri vell, on des de principis de 1980s ja no s'hi practicaven enterraments, que suposa el seu enderrocament i la creació d'una zona verda. Per aquesta raó els darrers mesos s'ha procedit al trasllat de la majoria dels enterraments del cementiri vell al nou.

L'estudi de la fosa comuna en el Cementiri Vell d'Olesa de Montserrat es fruit del conveni de col·laboració signat, arran de la situació esmentada, entre l'Ajuntament de la població i l'Associació per la Recuperació de la Memòria Històrica de Catalunya (ARMHC). Dins de l'acord marc Ajuntament-ARMHC, l'estudi pren la forma d'assessoria tècnica per a la recuperació de les restes i la memòria de les fosses de la Guerra Civil a la localitat. La intervenció ha estat promoguda per la petició de tres familiars de persones afusellades poques setmanes després de l'ocupació d'Olesa per part de les tropes franquistes el gener de 1939, la mediació de la ARMHC i la voluntat de l'Ajuntament. El seus objectius han estat:

a. Recuperar els cossos de les persones assassinades per l'exèrcit franquista i escamots de falangistes el febrer de 1939 i enterrades en una fossa del Cementiri Vell d'Olesa.

b. Restituir la memòria dels fets, silenciats durant quasi 60 anys de la vida pública d'Olesa de Montserrat, de les víctimes i dels ideals de justícia, igualtat i llibertat pels que van morir l'any 1939.

Per a poder procedir en la direcció dels objectius assenyalats, des de l'ARMHC es va plantejar des d'abans d'iniciar la present actuació la necessitat de que la intervenció que garantís el tractament adequat de les restes per tal de poder conèixer tant les circumstàncies de la mort i posterior enterrament, com la identificació dels individus. Per aquesta raó, i en el marc del conveni existent entre l'ARMHC i la Universitat Autònoma de Barcelona, es va encarregar l'execució tècnica de l'activitat (tant en el camp com els posteriors anàlisis de laboratori) a especialistes de diferents disciplines científiques que han aplicat una metodologia rigorosa fonamentada en els protocols internacionals existents sobre aquesta matèria. La metodologia aplicada ha estat, doncs, fonamentada en els protocols nacionals i internacionals existents en aquesta matèria.

En el present informe es detallen els treballs realitzats al Cementiri Vell d'Olesa de Montserrat, que començaren el divendres 12 de novembre de 2004 i continuaren ininterrompudament fins el diumenge 28 de novembre de 2005. Han estat portats a terme per un equip combinat d'arqueòlegs/es, antropòlegs/es, estudiants dels darrers cursos de la llicenciatura d'història junt amb persones de fora la universitat, simpatitzants de l'ARMHC. En tots els casos la participació s'ha basat en el treball voluntari i desinteressat. Addicionalment, s'ha comptat amb la col·laboració tant econòmica com material de l'Ajuntament de Olesa de Montserrat com del Departament de Prehistòria de la Universitat Autònoma de Barcelona. El primer ha subministrat materials d'excavació i fungibles, una vigilància nocturna del jaciment i la manutenció de tots i totes les treballadores. Per la seva part, el Departament de Prehistòria ha contribuït amb material d'excavació i una ajuda econòmica de 300 €.

A la conclusió d'aquesta primera fase de treball de camp es té la certesa absoluta de que no s'ha trobat la fosa buscada, amb els cossos articulats de les persones afusellades l'any 1939. L'actuació realitzada ha permès documentar una intensa activitat d'enterrament i de neteja de tombes i nínxols en l'àrea remoguda del cementiri, que podria haver afectat la fosa. Al llarg d'aquest document es discuteixen els resultats del treball de camp i s'analitzen les diferents perspectives de cara a la continuació de la recerca. Acompanyen el present informe com a

documents annexats el protocol d'actuació seguit durant l'actual recerca, una síntesi de l'estudi dels fets que han motivat la intervenció a partir de fonts historiogràfiques (memòria oral i documentació escrita) i una mostra de les fitxes de registre dels cossos recuperats que, malauradament, no ha pogut ser emprada per documentar l'enterrament de les persones cercades.

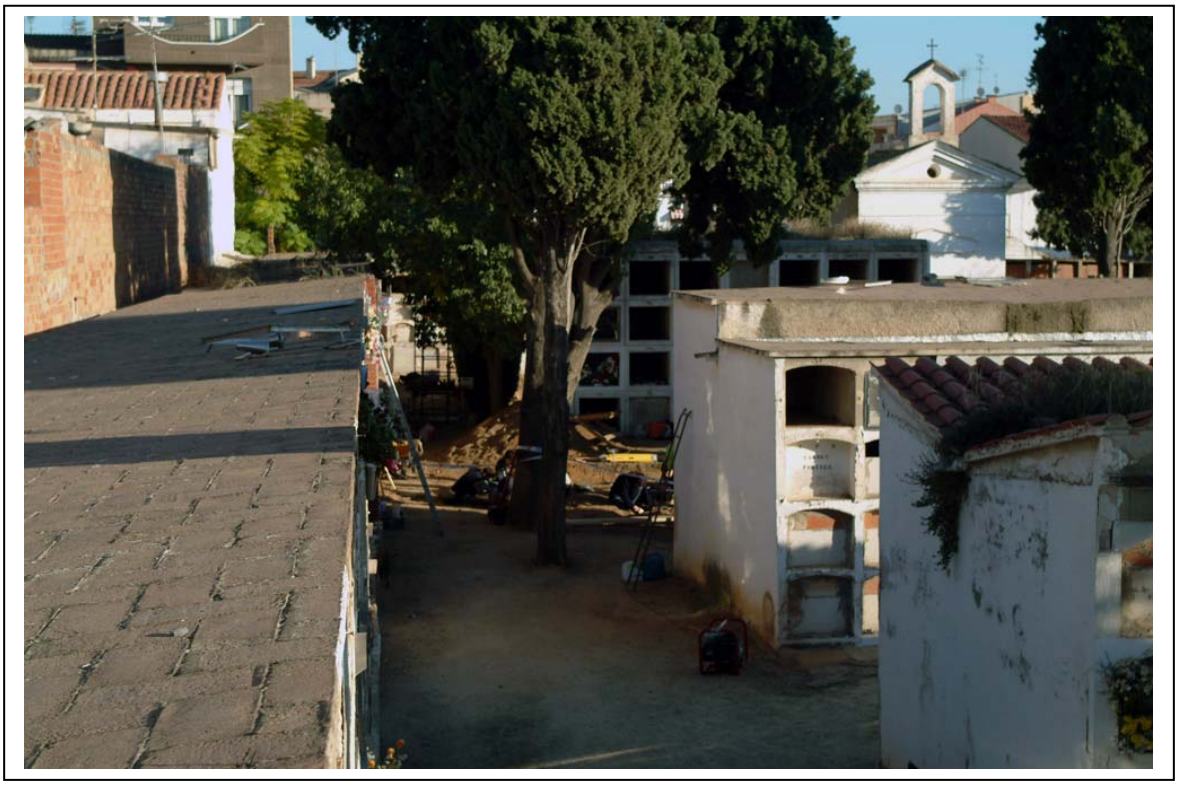

Figura 0. Zona del Cementiri Vell on s'han realitzat els treballs.

2. PARTICIPANTS EN ELS TREBALLS DEL CEMENTIRI VELL D'OLESA.

El treball de camp dut a terme al Cementiri Vell d'Olesa de Montserrat per part de l'ARMHC ha estat possible gràcies a la participació de diferents persones, totes elles de forma desinteressada. Arran del conveni signat entre l'ARMHC i la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), aquesta darrera ha facilitat la participació de personal amb capacitació tècnica adient a les activitats realitzades. El llistat que segueix detalla aquesta participació:

Alonso Matínez, Josep Mª	Estudiant d'Història	Documentació i entrevistes
Aran Herrera, Alba	Estudiant d'Història	Arqueòloga
Arassa Altimira Eva	Llicenciada en Història	Documentació
Armentano i Oller, Núria	Llicenciada en Història. Estudiant de Doctorat d'antropologia Física	Antropòloga
Artal García, Xavier	col·laborador	Reforç
Balaguer Amor, Andrea	Estudiant d'Història	Arqueòloga
Ballus Sans, Ventureta	col·laborador	Reforç
Canillas Clatayud, Jordi	Estudiant d'Història	Arqueòleg
Carrascal Olmo, Susana	Estudiant de Doctorat d'antropologia Física	Antropòloga
Codina, Daniel	col·laborador	Fotografia
Cucurella Taborda, Montserrat	Estudiant d'Història	Arqueòloga
Dalmau Ezquerra, Enric	Junta Tècnica ARMHC	Reforç i Coordinació
Dominguez Díaz, Irene	col·laborador	Atenció a les famílies
Fadrique Ruaio, Thaïs	Estudiant de Doctorat d'antropologia Física	Antropòloga
Font Moré, Antoni	Junta Tècnica ARMHC	Reforç i Coordinació
Gallach Balcells, Núria	Junta Tècnica ARMHC	Reforç i Coordinació
Galtés, Ignasi	Estudiant de Doctorat d'antropologia Física	Antropòleg
García Cano, Toni	col·laborador	Fotografia
Garcia Guixé, Elena	Llicenciada en Biologia	Antropòloga
García Sívoli, Carlos	Estudiant de Doctorat d'antropologia Física	Antropòleg
Ibern Valentí, Jordi	col·laborador	Detector metall
Jiménez Zamora, Jordi	Llicenciat en Història	Arqueòleg
Jordana, Xavier	Estudiant de Doctorat d'antropologia Física	Antropòleg
López Martí, Jordi	col·laborador	Reforç
Molinas Amorós, Roger	Llicenciat en Història	Arqueòleg
Morell i Cortés, Núria	Llicenciada en Història	Arqueòloga
Oliart Caravatti, Camila	Llicenciada en Història	Arqueòloga - Antropologa
Peñaloza Palma, Carla	Estudiant de doctorat d'història a la Universitat de Barcelona	Documentació
Perona Medina, Manuel	Junta Tècnica ARMHC	Reforç i Coordinació
Pi Janeras, Josep Ma	Junta Tècnica ARMHC	Reforç i Coordinació
Picón i Manyosa, Adam	Llicenciat en Història	Arqueòleg
Roca Jiménez, Berta	Estudiant d'Història	Arqueòloga
Sánchez Sorribes, Anna	Estudiant d'Història	Documentació
Soriano Llopis, Nacho	Llicenciat en Història	Arqueòleg
Subirana, Mercé	Estudiant de Doctorat d'antropologia Física	Antropòloga
Taulero Rodríguez, Javier	col·laborador	Detector metall
Vidal Justícia, Raquel	Estudiant d'Història	Documentació

La coordinació de l'activitat científica ha estat duta a terme per des de la UAB per Elena Sintes Oliva[1], en la part antropològica i per Ermengol Gassiot Ballbé[2] i Joaquim Oltra Puigdomènech[3] en la part arqueològica. Addicionalment, han col·laborat amb l'actuació Jeremy Wilson[4] i Dawnie Steadman[5]. Aquesta darrera ha col·laborat intensament en les tasques de coordinació tant de forma prèvia com durant el desenvolupament de l'activitat.

3. DESCRIPCIÓ DELS TREBALLS REALITZATS.

3.1. OBJECTIUS DE L'ACTIVITAT.

L'actuació duta a terme al cementiri d'Olesa de Montserrat forma part del procés de recuperació de la memòria històrica del país promogut per l'ARMHC. En el cas concret d'Olesa de Montserrat, l'activitat neix arran de la denúncia presentada a l'ARMHC pels familiars de tres persones veïnes de la població desaparegudes durant el febrer de 1939, víctimes de la repressió feixista. Els objectius centrals de l'activitat ja han estat ressenyats a la introducció. A un nivell més concrets, i derivats/relacionats amb els primers, l'actuació ha cercat:

1) Caracterització de tots els elements *antemortem*, tant a nivell de context i antecedents històrics locals i comarcals com referits als individus morts, familiars i altres persones properes. Aquí es contempla:
   a) Recollida d'informació històrica d'Olesa de Montserrat i els seus voltants que ajudin a explicar els fets sota estudi i a recuperar, tant de la Guerra Civil i la repressió feixista com dels anys que les precediren.
   b) Recuperació d'informació de les persones desaparegudes i presumiblement assassinades a fi de:
      i) Obtenir una caracterització biomètrica i un historial mèdic que permeti l'ulterior identificació antropològica de l'esquelet, si es dóna el cas.

[1] Llicenciada en Història, autora de varis estudis de paleoantropologia a Mallorca i Menorca i estudiant del Tercer Cicle d'Arqueologia Prehistòrica a la UAB.
[2] Doctor en Arqueologia i professor associat del Departament de Prehistòria de la UAB.
[3] Llicenciat en Història i becari predoctoral FPU del Departament de Prehistòria de la UAB.
[4] *Teacher assistant* del programa de doctorat en Arqueologia de la *State University of New York at Binghamton* i doctorant en paleoantropologia.
[5] Doctora en Antropologia, i responsable de l'equip d'antropologia forense de la *State University of New York at Binghamton*. Ha participat la recuperació i estudi de restes humanes de fosses comunes tant a Argentina com a Xipre i en la recuperació de cossos al World Trade center de Nova York el setembre de 2004.

ii) Obtenir un perfil biogràfic d'aquestes persones a fi d'entendre la repressió en sí, tant en relació al fet d'estudi com referent al seu funcionament global: persones perseguides, incidència en les xarxes socials i de solidaritat, etc.

2) Definició de les circumstàncies *perimortem*:
   a) Identificar l'indret on les persones desaparegudes foren assassinades, tal i com alguns testimonis indirectes del fet fa anys que afirmen que va succeir. Si es tracta d'una mort traumàtica per ferida de bala, s'aspirava a contrastar empíricament la seva autoria, si més no a nivell de bàndol, exèrcit o cos militar responsable (per exemple, per mitjà de la fàbrica de la munició).
   b) Identificar la localització de la fosa de l'enterrament com a via per trobar els cossos cercats.
   c) Localitzar els cossos. Aquest punt comporta necessàriament una primera identificació preliminar en tractar-se d'una actuació en un cementiri on, presumiblement, hi ha un elevat nombre de persones enterrades. Aquesta identificació prèvia, si bé no necessàriament s'estableix a nivell de persones concretes, si ha de permetre la relació del conjunt de cossos trobats amb el fet repressiu sota estudi. Aquesta relació s'ha d'establir mitjançat la documentació del context, bàsicament a partir de:
      i) Caracterització de la fosa, especialment en relació els enterraments "normals" presents al cementiri.
      ii) Posició dels esquelets.
      iii) Relació i associació estratigràfica (si s'escau) entre els diferents esquelets presents a l'interior de la fosa.
      iv) Coneixement d'objectes associats a cadascun dels esquelest (bàsicament la presència o no de taüt, bales i els objectes personals).
      v) Una primera caracterització antropològica dels cossos, que permeti establir si:
         - ✓ Hi ha una adequació dels esquelets trobats amb el perfil biomètric i historial de les persones cercades.
         - ✓ Hi ha indicis de tractament dels cossos de manera diferent a l'habitual.
         - ✓ Hi ha indicis de mort traumàtica.
   d) Identificació acurada de cadascun dels esquelets, combinant dades històriques i arqueològiques, antropològiques i genètiques.

3) Definició de les circumstàncies *postmortem*:

a) Un cop identificat l'indret de l'enterrament dels cossos, delimitada la fosa i entesa la seva dinàmica estratigràfica i la posició en el seu interior dels esquelets, determinar:
   i) El tractament donat als cossos en el procés d'enterrament i si aquest fou o no immediat a la mort.
   ii) Si s'escau, documentar el procés d'eliminació de les proves del fet criminal (l'execució).
   iii) Definir les característiques de la fosa quan al seu procés d'utilització: si es tracta d'un únic episodi d'enterrament o d'un lloc utilitzat al llarg de diversos episodis represius.
b) Identificació i documentació de les actuacions posteriors al moment àlgid del fet repressiu, però que tenen relació amb aquest i que, en certa mesura, en suposen la continuació. A tall d'exemple:
   i) Identificació de processos a posteriori que efectin als represaliats, com la Causa General.
   ii) Documentació del tractament administratiu dels fets (invenció de les causes de la mort, ocultació de la mort, etc.)
   iii) Recuperació de les vivències i històries personals de familiars i persones properes, en qui el fet repressiu viu durant vàries dècades.

Per a l'assoliment d'aquests objectius específics, enquadrats dins dels més generals exposats en l'apartat introductori, previ a l'actuació es va dissenyar un protocol d'actuació que contemplava la recollida d'informació històrica, escrita i oral, la localització de la fosa al cementiri, la recuperació i documentació dels esquelets corresponents a les persones assassinades i, finalment, la seva identificació. Finalment, el pla establia com a darrer punt el lliurament dels cossos a aquells/es familiars que així ho desitgessin. En aquest procés de treball s'havia planificat l'aplicació de tècniques pròpies de la investigació històrica de manera prèvia i paral·lela al treball en el cementiri, estratigràfica en el treball de documentació de la fossa i recuperació de les restes i antropològica i dels estudis bioquímics en el treball final d'anàlisi en els laboratoris de la UAB.

En el present document es detallen les activitats dutes a terme en la fase de treball en el Cementiri Vell d'Olesa de Montserrat. Es concreten les característiques de les actuacions fetes així com els seus resultats. En la mesura en què la informació històrica ha estat important per la feina aquí relatada, en un document annex s'aporten els resultats de les

recerques realitzades en aquest àmbit per part personal de la UAB. Cal dir que aquesta darrera feina neix i complementa la informació recopilada prèviament per l'ARMHC.

3.2. LLOC ON S'HA DUT A TERME LA INTERVENCIÓ.

El Cementiri Vell d'Olesa de Montserrat és un cementiri civil, sota la tutela de l'Ajuntament municipal d'Olesa. Els enterraments més antics que es poden observar en les diferents làpides es remunten als volts de 1870, mentre que no existeix cap enterrament documentat des de 1985. Segons les informacions de l'Ajuntament, no s'hi han produït enterraments a terra des de fa més o menys uns 30 o 35 anys.

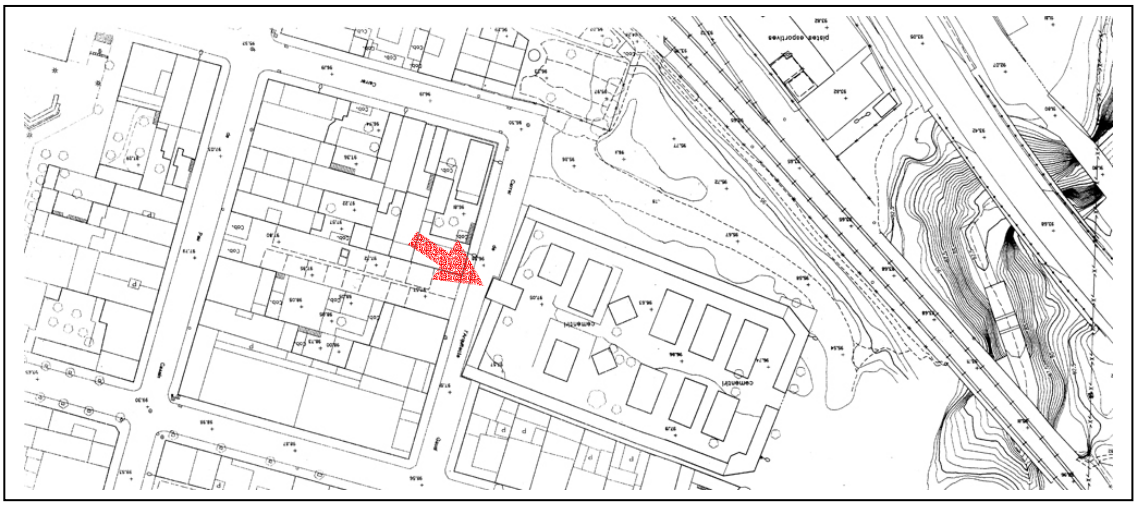

Figura 1. Plànol facilitat per l'Ajuntament del sector d'Olesa de Montserrat on es localitza el Cementiri Vell. La fletxa indica el cementiri.

En el moment en que es produïren els fets, el febrer de 1939, els tres blocs de nínxols més a l'est, els que queden entre la capella i els dos mausoleus, no existien. Addicionalment informacions orals aportades per alguns veïns i veïnes suggereixen que la filera central de blocs de nínxols, just a l'oest dels dos mausoleus, tampoc havia estat construïda. No obstant les dates de les làpides tendeixen a matisar aquestes opinions i il·lustren una cronologia per a aquestes construccions anterior o, com a màxim, molt poc posterior a inicis de 1939. En canvi, els dos mausoleus centrals predaten clarament l'any 1939. El que presenta una escultura d'un àngel, que és el que més interessa per la nostra tasca, sembla que fou construït pels volts de 1920 i des de fa temps ha esdevingut un punt de referència espacial en la memòria viva dels veïns i veïnes, en relació al qual de forma unànime s'ha situat la fossa dels afusellats el febrer de 1939.

Poc després d'acabada la guerra, els diferents morts del bàndol feixista foren enterrats en la capella que es troba al centre del costat Est del cementiri. Segons la memòria oral, s'inhumaren només alguns cossos, mentre que la majoria de les persones que figuren a la llista dels "*Caidos por Dios y por España*" ho foren de manera simbòlica, i es varen enterrar taüts amb sacs de sorra. El tractament que han rebut les diferents víctimes d'una mateixa situació històrica és brutal i simptomàtica, especialment per la poca distància que els separa.

El cementiri, com a tal, porta tancat des de fa uns 20 anys, en previsió al seu trasllat al nou cementiri que es troba a les afores al Sud de la població. Moltes famílies hi han anat transportant les restes dels seus familiars, però resten moltes tombes encara intactes, en molts casos per que no queden familiars en el poble. L'accés al cementiri roman tancat al llarg de quasi tot el temps, i solament s'obre al públic dues tardes a la setmana. En els darrers anys, ha estat víctima d'actes de vandalisme que han trencat i/o pintat algunes làpides. Actualment, la voluntat de l'Ajuntament d'Olesa de Montserrat és de traslladar les tombes que encara no han estat desocupades a nínxols situats en el nou cementiri i, un cop buit el vell, enderrocar-ne les diferents construccions i edificar-hi un parc públic. És en el context d'aquesta voluntat que s'insereix la present actuació.

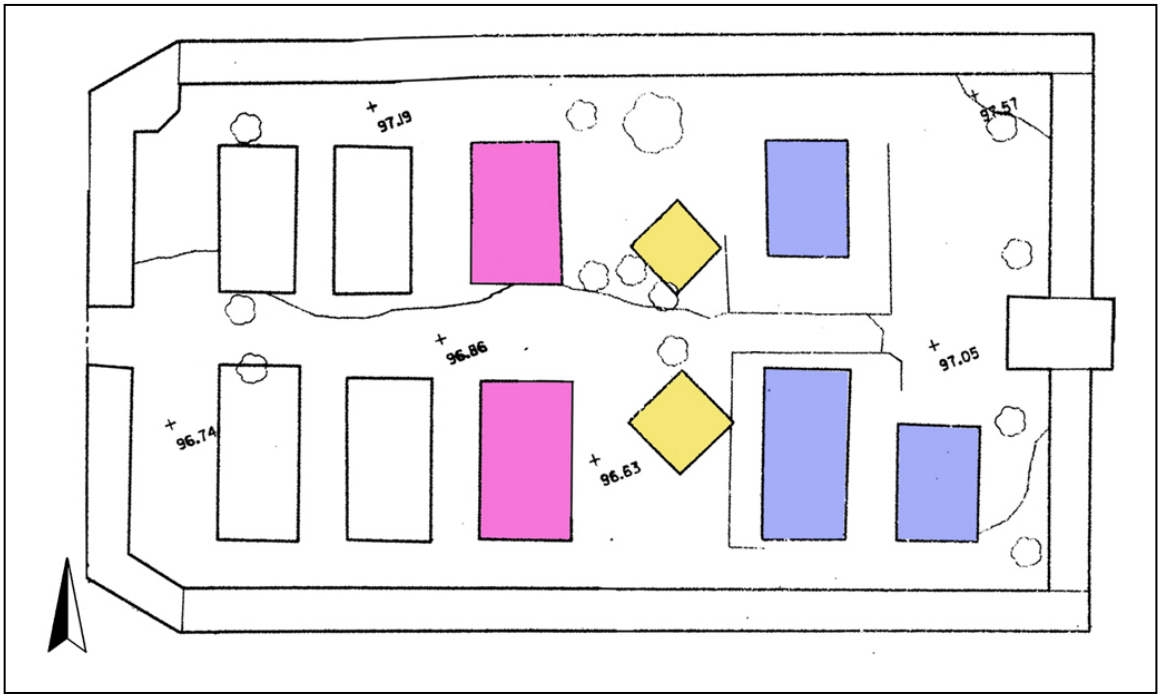

Figura 2. Vista en Planta del Cementiri d'Olesa de Montserrat. En blau s'indiquen els nínxols de construcció més recent, de principis dels 1980s. Les edificacions de color rosa són els dos blocs sobre els quals hi ha dubtes si existien l'any 1939. En groc es marquen els dos mausoleus, el de l'escultura de l'àngel és el que es situa a la part superior de la imatge. La fletxa indica el Nord arbitrari definit per a orientar el treball realitzat.

El Cementiri Vell es localitza en una terrassa del vessant esquerra del riu Llobregat. Tota la geologia de la zona respon a aquest origen. El nivell superior es composa d'una capa d'argila que arriba als 1,5 metres de profunditat en algunes àrees del jaciment. Aquest dipòsit d'argiles descansa sobre una capa de graves calcificades, presumiblement aportades per una antiga torrentera afluent del Llobregat i que encara pot observar-se a poca distància. Actualment s'estan realitzant treballs per a canalitzar les aigües de l'actual riera. Aquesta capa de graves calcificades és de gran duresa i requereix de l'ús de martell hidràulic per a poder ser trencada. Aquest fet ha marcat el punt en què les diferents trinxeres obertes s'han abandonat. Les graves cauen en un angle d'uns 10 graus de nord a sud amb una lleugera inclinació des de l'oest cap a l'est.

3.3. DESCRIPCIÓ DE L'ORGANITZACIÓ I DE LA INTERVENCIÓ I LA METODOLOGIA EMPRADA.

La present actuació ha seguit els protocols internacionals definits per a la recuperació de foses comunes i la documentació de violació de drets humans. En qualsevol investigació d'aquest tipus els procediments contemplen les diferents passes (per a un major detall es pot veure el guió del protocol seguit):

1. Recull d'informació prèvia.
    - Sobre les circumstàncies històriques del lloc i de les circumstàncies que ens ajudin a explicar els fets i recuperar la seva memòria.
    - Sobre el lloc de l'afusellament.
    - Sobre el lloc d'enterrament.
    - Sobre les activitats realitzades a la zona que hagin pogut alterar el dipòsit.
    - Sobre la constitució física, dades personals i episodis de malaltia o accidents de cada un dels afusellats dels quals es té noticia.
2. Treball de camp, recuperació de les restes.
    - Localització/ corroboració del lloc d'afusellament,
    - Localització de la fosa
    - Distinció entre individus enterrats amb els patrons normals de la nostra societat i individus enterrats amb senyals de violència i enterraments extraoficials.
    - Registre i extracció de les restes documentant estratigràficament el context de l'enterrament.

3. Treball de laboratori.
    - Determinació de sexe i edat dels individus recuperats.
    - Reconstrucció de l'estatura i la complexió física aproximada dels mateixos.
    - Reconstrucció del perfil patològic de cada individu, això és, registre d'antigues malalties, traumes ossis, pèrdues de peces dentaries, etc. de cada individu.
    - Registre de fractures, impactes de bala, etc propers a la mort que ens permetran conèixer millor les circumstàncies de la mateixa.
    - Extracció d'una peça dental per tal de facilitar-la al laboratori d'ADN.
4. Comparació de les dades obtingudes a partir del recull d'informació oral sobre cada un dels afusellats amb les dades obtingudes al laboratori de cada un dels esquelets. Per tal d'establir possibles correspondències.
5. Aplicació de les tècniques d'ADN antic per tal de corroborar o refutar els resultats del procés de comparació.
6. Posada en comú de tota la informació per tal de reconstruir els fets.

En el pla de treball inicial, el que havia de ser la primera fase del treball de camp es concentrava en la localització de la fossa o les fosses d'enterrament de les persones represaliades. Com to seguit s'especifica, aquesta activitat va acabar concentrant tots els esforços realitzats en aquesta actuació a Olesa. La metodologia per a procedir a localitzar la fossa o fosses ha estat l'obertura de cates i rases a diferents zones del cementiri, prenent com a punt de referència les diferents informacions orals de què es disposava. Concretament s'han concentrat en tres sectors, el Sector Est, i el Sector Àngel[6] i el Sector Oest, però especialment en els dos primers (Figura 3) Aquests tres sectors estan delimitats entre ells per les parets del cementiri i passadís que el travessa pel mig seguint el seu eix longitudinal. Els diferents sectors es separen per dos blocs de nínxols (N.1 i N.2).

Durant els primers dies, i després algunes jornades més a partir de la segona meitat del treball de camp, s'ha comptat amb una excavadora per rebaixar el terreny. El seu treball, no obstant, ha estat supervisat en tot moment per personal científic de la UAB, fent aturar la màquina en aparèixer canvis de sediment o objectes que així ho aconsellessin. Totes les cates i rases s'han remogut seguint una estratègia estratigràfica. En aquest sentit, s'han intentat resseguir, quan

[6] Nom assignat a partir del referent per a aquest indret del cementiri, l'estàtua ja especificada més amunt.

les condicions del sediment ho han permès, les parets i laterals de les diferents fosses existents a les zones on s'ha treballat.

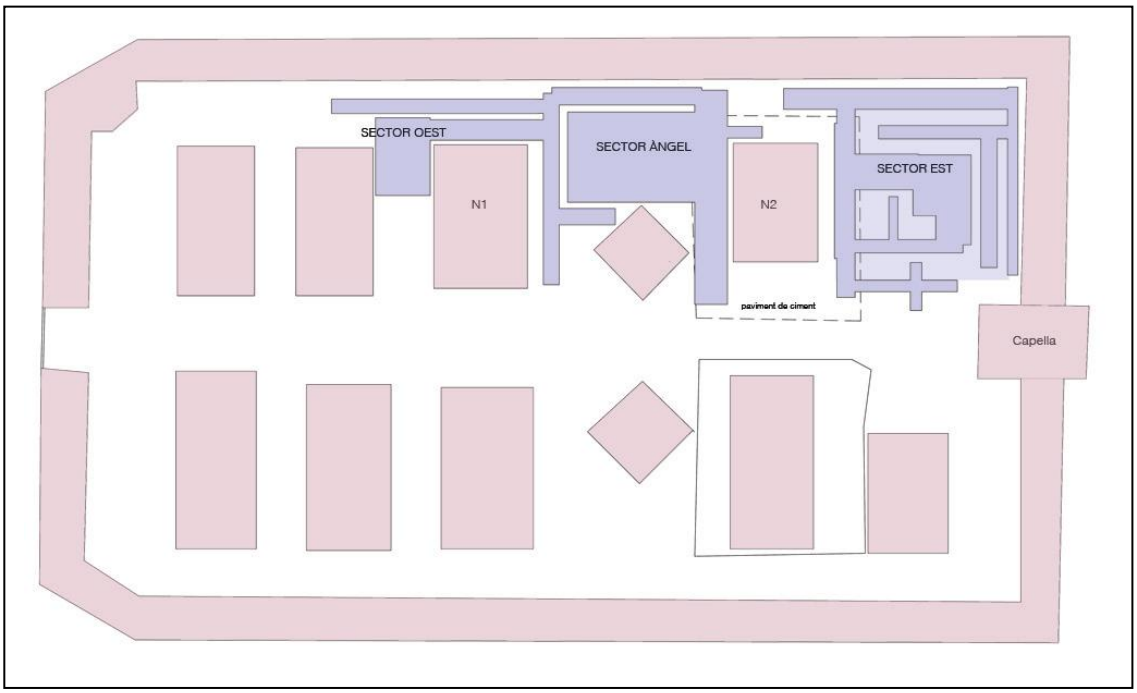

Figura 3. Plànol del cementiri amb les zones àrees on s'ha treballat marcades amb blau. Els trams de color blau més clar indiquen que s'ha assolit una menor fondària.

Els treballs van començar a l'àrea denominada el Sector Est situada a la cantonada Nord-est del cementiri, seguint les indicacions dels membres de l'associació que senyalaven aquest com un dels llocs on s'ubicava la fosa (al llarg dels anys, nombroses persones i associacions havien anat dipositant ofrenes florals en aquests espais). Posteriorment, seguint la informació d'alguns familiars, de la persona que actualment té cura del cementiri i l'evolució dels treballs al Sector Est, s'obrí la primera trinxera al Sector de l'Àngel, un altre indret on una part de les famílies i altres testimonis afirmaven que es localitzava l'enterrament cercat. Dies més tard, els familiars o testimonis de l'època, anaren assistint a les actuacions, fet que augmentà el nombre d'opinions sobre la possible ubicació de la fossa, i alhora feu aflorar contradiccions entre les diferents opinions. Aquestes propiciaren l'inici de treballs al Sector Oest, per a contrastar les diferents informacions, especialment la de l'únic possible testimoni directe d'una part dels afusellaments, el fill gran del Sr. J. Garrido. Finalment, completades les trinxeres inicials, i un cop observada la complexitat de les estructures subterrànies del cementiri, es procedí a l'obertura en extensió, amb la documentació de tota resta, bé articulada o bé en aglomerats d'ossos en el Sector Est i, especialment, el Sector Àngel.

Finalment, a mesura que han avançat els dies, les diferents versions han anat coincidint en la ubicació de la fossa en la part posterior de l'àngel, on ara hi ha un bloc de nínxols prefabricats que separa la zona Est de la zona Àngel. Cal tenir present que aquest ha estat l'únic indret de la part del cementiri on les fonts afirmaven que hi podia haver les fosses, que resta encara per obrir, donada la impossibilitat d'enderrocar aquesta construcció. Segons l'Ajuntament, aquest bloc de nínxols (N.2) prefabricats foren construïts al 1983. Davant la impossibilitat de deixar al descobert la seva base, es va procedir a realitzar trinxeres en els laterals del bloc i en els seus frontals. Aquestes activitats han permès observar que els seus fonaments són tant sols d'entre 40 i 50 cm de profunditat i només es donen en els extrems (figura 4), mentre que tot el seu tram frontal recolza sobre el terra sense pràcticament alterar el subsòl (figura 5). Aquest fet permet mantenir la possibilitat de que la fossa o fosses es trobin a sota de la construcció.

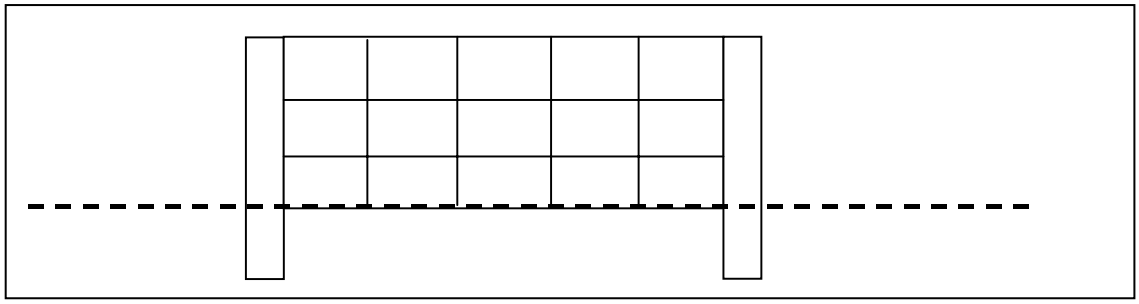

Figura 4. Alçat esquemàtic de l'edifici de nínxols N.2. L'estructura està feta a base de blocs de ciment sostinguts per unes parets laterals que tenen uns fonaments d'entre 40 i 50 cm.

Figura 5. Imatge d'un enterrament individual amb taüt del Sector Est. Es pot apreciar com la construcció el cobreix però, aparentment, no arriba a alterar-lo. Pel voltant d'aquest individu i la fossa de l'enterrament poden veure's els límits d'altres fosses que contenen restes òssies. Tot plegat mostra la intensitat d'activitats de què ha estat objecte aquesta àrea.

Al llarg de l'obertura de les trinxeres i rases han aparegut nombroses restes humanes i artefactuals en el subsòl, que han pogut ser classificades en quatre categories en funció de la seva procedència:

- ✓ Provenen d'enterraments individuals amb taüt.
- ✓ Provenen d'enterraments individuals sense taüt
- ✓ Són resultat de la neteja i buidat de nínxols. En aquest cas poden donar lloc a:
    - o Enterraments secundaris d'esquelets (o parts d'esquelets) articulats.
    - o Enterraments aïllats d'elements anatòmics inconnexes.
    - o Paquets d'ossos definits (osseres) de majors o menors dimensions;
- ✓ Constitueixen aglomeracions d'ossos remenats que fruit de les remocions de terra que implica cada nova fossa.

Durant el transcurs de l'actuació, aquesta situació ha evidenciat encara més la necessitat d'emprar metodologia acurada per a la recuperació de les restes adreçada a:

a. Individualitzar cada context d'aparició de restes òssies humanes.
b. Entendre la seva procedència, és a dir, el procés de formació del conjunt en qüestió.
c. Explicar la relació entre els diferents conjunts de restes.
d. Entendre la dinàmica de formació de les àrees obertes, que integren múltiples processos d'obertura de rases per a dipositar-hi ossos aïllats, osseres i cossos.

La metodologia que s'ha emprat ha procurat de ser el màxim de meticulosa en tot moment, car es tracta d'un tipus d'intervencions per a les que es conta amb relativa poca experiència arreu del país o l'Estat. En tot moment s'ha intentat dilucidar els aspectes anteriors i ha defugit centrar-se única i exclusivament en la caracterització antropològica dels conjunts ossis (tasca que també s'ha contemplat). En suport d'aquesta opció cal tenir present que en un cementiri fa l'aparició de restes no és un fenomen excepcional. Això presenta una problemàtica que no es susceptible d'ocórrer en actuacions en un altre tipus de contexts, on l'aparició de restes humanes pot ser indicativa de la troballa d'allò que s'està cercant. Davant d'aquesta situació, i donat el fet que no es disposava de cap informació certera de la modalitat d'enterrament dels cossos de les víctimes que es buscaven, s'ha optat per procedir amb el màxim de rigor i cura a fi d'avaluar sobre el terreny les diferents variables que podien sustentar o refutar la possibilitat que un esquelet o resta òssia pogués correspondre a una d'elles.

Al llarg dels treballs realitzats, fou constant des del primer dia l'aparició de tot tipus de restes humanes, desarticulades, articulades totalment o parcial i, fins i tot, en enterraments col·lectius (primaris i secundaris). Pels motius que tot seguit es detallen, fins i tot un cop establert amb seguretat que no es tractava de les restes de víctimes de la repressió politico-militar de, pel cas d'Olesa, febrer de 1939, aquestes reberen atenció en tot moment. Principalment les raons son dues:

a) En primer lloc, mentre dura la intervenció s'ha de tenir present que en tot moment hi ha o pot haver-hi tant familiars com veïns o veïnes del poble visitant els treballs. El respecte en vers els cossos, més enllà de creences personals, ha de ser constant, no pels "morts" sinó pels "vius", els familiars que no saben si aquell esquelet que s'està traient de "qualsevol manera" és o no un parent seu[7].
b) En principi, des del primer moment s'havia assumit que el grup de persones repressaliades es trobava en un o dos enterraments col·lectius, corresponents als dos possibles episodis d'afusellaments a mitjans de febrer del 1939 al Cementiri Vell d'Olesa. Ara bé, atès que la memòria oral i les fonts documentals deixen portes obertes sobre l'enterrament (el lloc, el moment, i la modalitat) es decidí una acció de documentació sistemàtica sobre tots els cossos susceptibles de presentar un perfil biomètric i biogràfic similar al de les persones cercades, ja que si bé es creu que és molt poc probable, no hi ha cap garantia de que no s'enterressin els tres morts en taüts[8] o de manera individual.

Un cop localitzat un determinat conjunt d'ossos a enregistrar, s'ha procedit a la neteja de les restes i la delimitació de l'estructura d'enterrament a fi de determinar *in situ* en la major brevetat de temps:

1. L'origen de les restes: el procés de depositació patit, si es tracta d'un enterrament primari, amb taüt o sense, o d'un dipòsit fruit d'un buidatge de nínxols..
2. El grau d'articulació de les restes, com a element relacionat amb el punt anterior.
3. El nombre d'individus presents.
4. El sexe i l'edat dels mateixos, així com alteracions òssies detectables a simple vista susceptibles de ser indicis d'una mort violenta (impactes de bala, fractures, etc.)

[7] Això destaca, un cop més, la importància de la comunicació amb tots els i les visitants en tot moment, i la tasca d'explicació del què s'està fent, per què i com.
[8] Cal tenir present que l'enterramorts coneixia les víctimes i sembla que el fet el trastornà fins al punt de llevar-se la vida anys més tard. No hi ha cap referència coneguda sobre com foren enterrats, fet que ens obliga a considerar la possibilitat que fossin enterrats en alguna mena de caixa

5. La posició del cos en relació el context.
6. La presència o no d'elements associats, en primer lloc restes de la caixa mortuòria i altres elements funeraris, objectes personals que puguin ajudar a determinar l'època de l'enterrament i a identificar el cos i restes de munició.

Junt a aquest punts, s'ha dedicar un esforç preeminent a la determinació de la presència de possibles lesions traumàtiques vinculades al procés de la mort de la persona com a variable central en l'inici del procés d'identificació d'un cos.

El registre de les restes localitzades s'ha fet combinant les dues variables que han marcat el disseny i l'execució de la intervenció: la voluntat d'un rigor i cura en el treball de camp i la necessitat de maximitzar els recursos disponibles (humans bàsicament) en relació el temps. Totes les fosses d'enterrament s'han situat en un espai tridimensional, referenciat a partir d'estructures immobles del cementiri. La documentació gràfica dels esquelets s'ha realitzat també fotogràficament. En aquest apartat cal destacar la realització de dos tipus de documentació gràfica:

1. En primer lloc, s'ha procedit a l'obtenció d'imatges generals de l'individu, conjunt d'individus o conjunt d'ossos desarticulats que defineixen l'estructura a documentar (bàsicament, i de forma preferent, en els dos primers supòsits). Les fotografies s'han realitzat amb els ossos perfilats i netejats, de manera que hi quedés reflectida la posició anatòmica i característiques de l'esquelet, així com les relacions entre diferents cossos quan aquest ha estat el cas. Dins de la fotografia s'han senyalitzat amb xinxetes de color punts pels quals s'han pres les seves coordenades. Aquests punts han de permetre, posteriorment, tant escalar com la georeferenciació exacta de la fotografia, elements bàsics per:
    a. Dibuixar de forma acurada el cos o cossos a representar.
    b. Obtenir una imatge general, si convé, de la disposició de cossos i foses al llarg de l'àrea estudiada del cementiri, un d'una part d'aquesta.
2. En segon lloc s'han pres fotografies de detall de tots els esquelets, de les associacions entre materials i restes òssies així com de patologies òssies i/o postures dels cossos, a més a més de tots aquells elements que s'han considerat rellevants en el camp.

Igualment, les fosses d'enterrament amb la presència d'individus adults de sexe masculí o no determinat han estat documentades extensament mitjançant la fitxa designada per a aquesta

finalitat, adaptada a partir del protocol d'actuacions i l'experiència en recerques de drets humans similars a altres indrets del planeta.

3.4. BREU DESCRIPCIÓ DELS RESULTATS ALS DIFERENTS SECTORS[9].

Sector Est.

El focus inicial d'atenció de l'actuació realitzada ha estat el Sector Est, seguint les indicacions facilitades des de l'ARMHC. Tot i que posteriorment, durant el transcurs de la intervenció, l'interès ha anat centrant-se cada vegada més en el Sector Àngel, en cap moment s'han interromput els treballs en aquesta part del cementiri. El Sector Est correspon a l'àrea de fossa comuna del poble. Segons han explicat alguns veïns i l'historiador local el Sr. Roca, en aquesta àrea sovint també s'hi cremaven les restes que s'extreien dels nínxols i que no eren reclamades pels familiars. Aquest fet ha dificultat encara més els treballs al Sector Est, ja que la quantitat de restes i les diferents situacions i estat d'aquestes han estat molt variades. Al llarg de tota la superfície oberta en aquest sector han anat apareixent, pràcticament des del nivell superficial, una gran quantitat de les restes òssies disseminades. Algunes d'elles han aparegut cremades, junt a carbons i blocs de plom fosos, proves totes elles que confirmen la crema de taüts i cossos en aquesta zona, tal i com havien indicat els i les veïnes del poble. Junt a la presència d'aquests elements desarticulats (tant a poca fondària com al llarg de l'extracció de sediment, fet que il·lustra el nivell de remenat dels dipòsits), s'han documentat un gran nombre de foses i rases allargades amb restes òssies a l'interior (Figura 6). Moltes d'aquestes foses i rases es tallen entre sí, mostrant una complexa història de superposicions estratigràfiques fruit d'una utilització intensa i recurrent de la zona com a lloc d'enterraments i buidatge de nínxols.

Els treballs en aquesta sector han consistit en una neteja superficial en extensió de tota la seva àrea. Aquesta neteja s'ha fet majoritàriament amb l'ajut d'una pala excavadora i ha comportat l'aixecament dels primers 10 a 15 cm. de sediment. A mesura que han anat sortint restes òssies s'ha anat restringint el treball amb la màquina, i s'ha prosseguit de manera manual. A partir d'aquí, l'actuació s'ha centrat en:

[9] Adjuntem una breu relació pormenoritzada de les restes antropològiques recuperades al llarg dels treballs.

1. L’atenció individualitzada a algunes aglomeracions d’ossos, majoritàriament articulades a fi de definir els aspectes relatats més amunt relacionats amb la comprensió del context de deposició i anàlisi antropològica de l’individu o individus. Aquesta tasca ha comportat, sovint, obrir i rebaixar el sediment en extensió a fi de localitzar els límits de les diferents estructures existents.
2. Començar a realitzar rases a fi de conèixer l’estratigrafia i organització del subsòl. Les rases s’han orientat seguint els eixos perpendiculars que regeixen l’organització arquitectònica interna del cementiri. Aquesta activitat, que s’ha dut a terme a màquina i manualment, ha comportat localitzar i un gran nombre d’enterraments i restes òssies aïllades. Tant en els enterraments on s’entreveia l’existència d’individus articulats com en les acumulacions d’ossos desarituculats, la trinxera / rasa ha estat aturada i s’ha continuat seguint el procediment anterior. En tot cas, totes les trinxeres s’han aturat en arribar a la capa compacta de graves, quan l’absència d’estructures d’enterrament ho ha permès.

Figura 6. Exemple d’enterraments en fosses allargades, sovint amb la presència de varis individus, i tallant-se entre sí. Aquest fet ha generat una situació de gran complexitat estratigràfica.

En general la intervenció en aquest sector ha evidenciat una zona d’enterraments durant un extens període de temps. A fi de comprendre la dinàmica d’utilització d’aquest espai, en un moment donat s’ha optat per obrir-lo en extensió i detallar com es relacionen els diferents enterraments i remenats d’ossos. Aquesta actuació s’ha dut a terme per tal de poder assegurar, mitjançant la presència d’aquests enterraments, que la fossa buscada no es troba en aquest indret, en no alterar enterraments anteriors i no trobar-se per sobre d’aquests. Avançada

l'actuació en aquest sector, s'ha retirat el sòcol de ciment adjunt al bloc de nínxols N.2, que separa les dues zones on s'ha treballat de manera més intensa. L'aixecament d'aquesta placa de ciment ha deixat al descobert terra solta i sediment remenat a sota, amb una quantitat considerable de restes òssies i cossos seguint les pautes dominants a tot el sector. Els treballs en aquest tram han continuat els procediments apuntats.

Figura 7. Una de les múltiples osseres del Sector Est.

Sector Àngel.

Els primers treballs en aquest sector han estat propiciats per la combinació de tres factors: en primer lloc, la insistència de membres de la família Garrido que asseguraven que la seva família sempre havia portat ofrenes florals a una zona diferent de la del sector Est; segonament per la troballa, per part de personal de la brigada municipal, d'un crani a poca superfície i proper a la zona indicada per la família; en tercer lloc, per la pròpia evolució dels treballs al Sector Est. Tot i que els treballs en aquest sector han començat amb posterioritat als del Sector Est, ha estat aquí on s'han concentrat, al llarg del conjunt de la intervenció, més esforços.

El primer factor que ha promogut aquest fet ha estat l'aparició de restes òssies humanes a poca fondària (figura 8), just en l'indret indicat per alguns familiars com a lloc on s'hauria produït l'enterrament de com a mínim tres de les set persones afusellades. Un cop exposades,

aquestes restes humanes han evidenciat l'existència de tres individus enterrats en posicions poc habituals en dues foses (A i B), i que la primera tallava la segona. Un d'ells estava col·locat bocaterrosa a la fossa B, inclinat recolzant sobre el seu costat esquerre. Els altres dos, a la fossa A, es trobaven estirats de cara amunt, seguint el mateix eix l'un a sobre de l'altre (amb el cap a l'alçada del seu abdomen). El fet que l'indret coincidís amb les informacions derivades d'un sector dels i les familiars, va causar un revolt inicial. No obstant, el context que definia l'enterrament presentava elements estranys. El més notori era la poca profunditat en què es trobaven les restes, poc coherent amb la imatge d'una fosa comuna per a gent afusellada. La segona era la mateixa posició anatòmica de l'individu que jeia de costat, amb les escàpoles plegades sobre el tronc.

Figura 8. Els tres primers individus apareguts a les fosses A (a sota) i B (a sobre). El quart sortirà més endavant a sota els dos cossos de la fosa A. El crani que falta és el remogut pel personal de manteniment del cementiri.

Més endavant, l'excavació dels dos individus associats ha portat a descobrir un tercer cos articulat, dipositat a sota d'aquests. L'actuació acurada tal com es descriu més amunt ha portat a descartar que aquests individus puguin correspondre a les quatre persones afusellades en una única tongada pels següents motius:

1. Les edats: en tots els casos es tracta d'individus d'avançada edat, alguns d'ells senils.
2. El sexe: l'observació de diferents trets diagnòstics del crani i el coxal ha permès determinar que són individus de sexe femení, fet tampoc coincident amb el perfil de les persones afusellades.

3. Cap dels individus evidencia ferides traumàtiques *perimortem*.

L'estat de conservació dels ossos i especialment la posició anatòmica dels cossos (veure l'individu de la fossa B de la figura 8), amb les espatlles plegades sobre el tronc, ha portat a identificar aquestes restes com a esquelets semi-momificats remoguts en un procés de neteja de nínxols. En ser reenterrats es van acabar d'esqueletonitzar.

Figura 9. Aspecte que del Sector de l'Àngel poc abans de finalitzar-hi els treballs.

Un cop descartats aquests individus com pertanyents a un dels dos grups d'afusellats, l'actuació en aquest sector ha seguit les pautes descrites pel Sector Est. En finalitzar aquesta primera fase de treball de camp s'ha obert en extensió pràcticament la totalitat del sector, fet que ha portat a descobrir un nombre considerable de foses amb enterraments individuals, molt d'ells amb restes de taüt. A diferència del què succeeix en el Sector Est, aquí les fosses d'enterrament tendeixen a tallar-se i superposar-se menys entre elles i la sensació general és de menor desordre. No obstant, hi ha també ossos aïllats i aglomeracions de restes desarticulades, il·lustrant una dinàmica similar a la de la zona descrita anteriorment. A l'igual que en aquella, els treballs s'han aturat quan, a certa profunditat, hi ha una densitat considerable d'enterraments amb elements artefactuals (de la vestimenta, escapularis, etc.) que permeten assignar-los una cronologia anterior a 1939 i que no mostren traces de

pertorbacions per fosses més recents que els tallin. Tot això ha fet descartar la presència de la fossa dels afusellats al 1939 en aquest sector del cementiri.

Finalment cal remarcar que, a l'igual que al Sector Est, s'ha aixecat el paviment de formigó que voreja el bloc de nínxols N.2, amb resultats anàlegs.

Sector Oest (W).

El Sector Oest es defineix a partir de la continuació, en direcció W i més enllà del bloc de nínxols N.1 d'una trinxera que s'inicia en el sector Àngel. La seva realització s'empren a partir de les declaracions del Sr. Garrido, un dels testimonis més propers a l'afusellament del febrer del 1939, i la seva finalitat inicial era descartar la zona com a un possible indret de localització de la fossa cercada. Aquest indret, aparentment, queda fora de la fosa comuna que funcionà al cementiri com a mínim durant gran part del s. XX i es situa entre el bloc de nínxols N.1, respecte el que hi ha dubtes de si existia l'any 1939, i un altre de morfologia antiga i que té alguns enterraments amb làpides dels anys 1930s (per tant, pre-existent als fets). L'aparició de dos individus articulats ha comportat l'ampliació de l'ample de la rasa.

Tot i que cap dels dos individus correspon a alguna de les persones cercades (un d'ells va ser enterrat amb taüt, a més), la seva troballa va motivar una actuació acurada d'anàlisi. Un d'ells (figura 10), estava enterrat en una postura poc habitual: boca terrosa i amb una de les cames una mica separada i doblegada, el braç esquerra formant un angle recte amb el tronc i el dret plegat sobre si mateix per sota del cap. Aquesta postura indica que l'individu fou dipositat amb molt poca cura en una fosa que no era excessivament estreta (figura 10). D'altra banda, tant el seu sexe (masculí) com la seva edat (adult jove) permetien assimilar-lo a algun dels afusellats. No obstant, l'ampliació de la rasa no ha aportat nous individus en connexió anatòmica (cal esmentar que per tota l'àrea han anat apareixent ossos desarticulats) i l'aixecament d'aquest esquelet no ha evidenciat traces de traumes ni d'una mort violenta.

Associat a aquest individu ha aparegut un fragment de crani, la morfologia del qual presenta trets masculins, amb un forat traumàtic causat en el moment de la mort o just després d'aquest quan encara hi havia irrigació sanguínia. Tant mateix, la morfologia del forat, la seva secció i sobretot l'absència d'esquerdes i pèrdua de massa de l'os adjacent han portat a descartar amb certesa absoluta que sigui fruit d'una ferida de bala. Contràriament, fou provocat per un

element punxant. Aquest fet, junt al què s'hagi trobat desvinculat d'altres restes han portat a descartar que la seva presència sigui indicativa d'haver trobat algun dels enterraments que han motivat l'actuació.

Figura 10. Individu "llençat" bocaterrosa en una fosa al Sector Oest.

Figura 11. Gran ossera del Sector Oest.

Finalment, l'ampliació de la rasa ha portat a localitzar una ossera immensa, que ha estat netejada però no aixecada. Aquesta, conformada per centenars o milers d'ossos, entra per sota els dos blocs de nínxols que delimiten el sector. Aquesta dada és indicativa de que aquest conjunt és anterior a l'any 1939.

4. BREUS CONCLUSIONS.

Conclosa aquesta primera actuació es disposa de la certesa que cap dels cossos articulats desenterrats mostra evidències de mort traumàtica per arma de foc. Tampoc s'han documentat associacions de cossos que responguin a les característiques físiques (edat, sexe, lesions i trets morfològics) i al nombre de víctimes cercades. En definitiva, no s'ha trobat cap fosa múltiple de tres, quatre o set persones que hagin estat enterrades simultàniament i que responguin els perfils buscats. D'altra banda, tampoc s'ha documentat cap enterrament individual amb lesions traumàtiques evidents vinculables a les circumstàncies de la mort, amb l'excepció d'un individu en el sector Oest que es comenta més endavant. Únicament s'han identificat a l'àrea del treball dos casquets, un de màuser i un altre de pistola emprats per l'exèrcit franquista durant la guerra, que testimonien la provable existència dels afusellaments a l'interior del cementiri.

Aquests fets permeten afirmar amb seguretat quasi absoluta que la fosa o foses on es presumiblement es troben les persones que es buscaven no ha estat localitzada. No obstant, hi ha la possibilitat alternativa de que la fossa hagués estat alterada per alguna remoció de terra feta amb posterioritat en el cementiri, ja sigui un altre enterrament o una de les construccions esmentades més amunt. No obstant, tampoc s'han trobat ossos aïllats amb traumes de bala.

Malgrat les conclusions assenyalades en els paràgrafs anteriors, s'han recollit mostres òssies per si en el futur continuessin sense aparèixer la fosa o foses amb les persones afusellades. Així s'han guardat tots els cranis de persones adultes masculines, trobats tant en osseres o aïlladament com en articulació amb l'esquelet post-cranial. La raó ha estat mantenir la possibilitat de realitzar en el futur anàlisis de DNA d'elements dentals a fi de constrastar, si calgués, que cap d'ells correspon a una de les persones buscades.

Si les set persones desaparegudes el febrer de 1939 a Olesa de Montserrat, la recerca de les quals ha motivat l'acció actual, van ser enterrades en el Cementiri Vell de la mateixa localitat, la fossa o fosses es troben en un indret diferent als que s'han obert. Si les informacions de les que es disposa (cal recordar que no exemptes de contradiccions) són correctes, és provable que els seus cossos fossin enterrats a sota l'actual bloc de nínxols N.1. En tal cas, caldrà esperar la seva demolició per a poder finalitzar la intervenció iniciada. Abans, però, és aconsellable sistematitzar la informació històrica existent sobre els fets succeïts a Olesa a mitjans de febrer de 1939 i eliminar, en la mesura del possible, algunes llacunes encara existents.

ANNEX 1

Protocol forense per investigacions de drets humans

Inici

Tota investigació té quatre apartats bàsics

I. Investigació històrica i planificació
II. Localització i excavació de la fossa
III. Anàlisi al laboratori
IV. Elaboració de l'informe

I. Investigació històrica i planificació
   A. Determinació de la localització de la fossa(es)
      a. Entrevista amb testimonis i/o supervivents
      b. Ús de tècniques arqueològiques (inferior)
   B. Informació *antemortem* de les víctimes
      a. Veure els formularis per la informació mínima requerida
      b. Les entrevistes haurien de ser fetes per personal qualificat (antropòlegs, psicòlegs) i no necessàriament científics. Les famílies han de confiar en l'entrevistador/a o en el que representa.
      c. Els entrevistadors/es han de tenir un bon domini de l'idioma.
      d. Usar dibuixos i plantes, dibuixos anatòmics, cartes de colors... tot allò que pugui ser necessari per superar aquelles dificultats explicatives pròpies de la comunicació oral
   C. Desenvolupament de Bases de Dades (*antemortem, postmortem* i ADN)
      a. Mantenir contacte amb juristes per aquells aspectes legals vinculats a Bases de Dades de persones desaparegudes y especialment Bases de dades de ADN.
      b. La Base de Dades amb informació *antemortem* hauria d'incloure tota la informació dels formularis *antemortem* de cada víctima
      c. Ha de ser possible la connexió entre les Bases de Dades *antemortem* i *postmortem* per facilitar la identificació.
      d. Es necessari contar amb un expert en Bases de Dades informàtiques.
   D. Planificació i detalls
      a. Permisos del govern local i dels diferents agents que puguin entrar en joc.
      b. Preparació dels pressupostos de l'activitat
      c. Contactes amb les fonts de finançament
      d. Determinació del capital humà necessari
      e. Compra i/o adquisició de tot el material necessari y acumulació de tot aquest en un única emplaçament
      f. Solucionar la seguretat de la fossa durant tot el treball de camp
      g. Arreglar l'acomodament i la manutenció dels i les treballadores
      h. Coordinació del transport per als treballadors i treballadores cap i des de la fossa cada dia així com el transport de les restes cap al laboratori
      i. Estar preparats per poder treballar en cas de males condicions atmosfèriques.
      j. Tancar aspectes de seguretat per als i les treballadores a la fossa
      k. Aconseguir espai en laboratoris amb la seguretat que mantenen separació amb altres treballs o conjunts d'ossos.
      l. Si es realitzen anàlisi de ADN, entrar en contacte amb el laboratori adequat i tancar contracte/conveni de col·laboració.
   E. Mitjans de comunicació i òrgans/entitats oficials o de govern
      a. Designar a una sola persona com a portaveu de l'equip o projecte
         i. És imperatiu que solament una persona doni la informació acordada entre el coordinador i els diferents responsables; els altres membres de l'equip no haurien de parlar amb els mitjans.

b. Els casos de molts cossos o de molta significació poden requerir una o dues declaracions diàries als mitjans de comunicació
c. És imperatiu mantenir informats de l'avenç dels treballs a les organitzacions de drets humans i a les organitzacions governamentals

II. Localització i excavació de la fossa
A. Mètodes arqueològics per a la localització de les fosses
a. Prospecció arqueològica
i. El sediment que omple la fossa serà més fosc que els voltants i també serà menys compacta
b. Prospecció aèria i per satèl·lit
i. Es poden obtenir fotos de les companyies locals de gas, electricitat i cable, així com de companyies d'assegurances que de manera rutinària tot sovint obtenen fotografies aèries de determinades zones de treball
ii. També es poden demanar fotos a les fonts locals de fotografia per satèl·lit
c. Sistemes de control
i. El sediment que omple la fossa serà menys compacte que el dels voltants
ii. En el cas de cossos descompostos, l'olor pot esdevenir un indicador de la ubicació de la fossa
iii. L'ús d'elements de sondeig físic pot servir per detectar canvis estratigràfics típics d'enterrament i diferents als que es puguin observar als voltants de la fossa, en sediment no alterat
d. Prospecció de superfície
i. Radar de subsòl (*Ground penetrating radar* o GPR)
ii. Detector de metalls
e. Sondejos i trinxeres
i. Ús d'estratègies estàndard de mostreig adequades per a l'espai que s'investiga
ii. Ús d'un operari experimentat de maquinaria pesada per retirar el sediment, que de manera fina pot facilitar molt el treball
B. Tècniques d'exhumació
a. Conduir la prospecció de superfície cap a la cerca d'evidències físiques abans d'excavar
i. Bales, casquets de bala, roba, ossos en superfície
ii. La presencia de casquets de bala pot indicar que l'assassinat es produí en el mateix lloc on foren enterrats/es
b. Elaborar un mapa de tota l'àrea d'excavació
c. Establir els límits de la fosa
d. Establir el *Datum*, el nord i el sistema de coordenades així com els diferents espais o sectors amb els que es treballarà
e. Extreure el sediment que cobreix les restes i deixar exposats els esquelets
i. Extreure el sediment sistemàticament per nivells
ii. Només eines de mà, no metàl·liques han de ser emprades des del moment en que apareixen els esquelets
iii. Netejar els esquelets sistemàticament (ex. de cap a peus)
iv. No extreure cap evidencia ni resta física (ex. ossos de la mà, bales, botons...) fins que no s'hagin fotografiat *in situ* i ubicats en el mapa. No crear distorsions en el context espacial vertical.

v. Si les restes estan barrejades, es poden usar fils de colors o cinta aïllant de colors per facilitar la visualització dels ossos pertanyents a cada individu
vi. Exposar tots o els màxims possibles individus abans de retirar qualsevol esquelet
vii. Evidenciar tots els ossos i les evidencies associades; els ossos haurien de estar molt solts i lliures de sediment abans de ser extrets
viii. Garbellar tot el sediment individualment per a cada individu, quadrat o nivell, segons sigui més apropiat en funció de la disposició dels cossos i el sistema d'excavació usat

f. Tridimensionar fotografiar y descriure a fons tot el context de la fossa
   i. Posicions dels cossos, direccions ordinals del cap i les extremitats
   ii. Documentar qualsevol embolcall o preparació dels cossos (ex. embolicats en mantes o plàstics)
   iii. Documentar si els cossos han estat dipositats amb cura en la fossa o si han estat amuntegats en ella
   iv. Documentar qualsevol lligadura de mans o peus, així com elements per a tapar la visió o la boca, etc.
   v. Hi ha evidencia de qualsevol actes sobre els cossos després de la seva deposició en la fossa (ex. crema, mutilació talls...)?
g. Assignar un numero d'enterrament a cada individu
   i. Moltes maneres diferents de fer-ho
      1. numerar cada calavera que es relacioni amb restes del cos
      2. un número per cada "unitat de retirada" = restes o grup de restes que són numerades i empaquetades conjuntament
      3. mantenir-se estricte en el seguiment del mètode que es triï, sigui quin sigui.
      4. El nom del jaciment pot abreviar-se amb dues lletres (ex. OL per Olesa), seguit del número d'enterrament (ex. OL10 significa jaciment d'Olesa número d'enterrament 10)
   ii. Només una persona ha de ser responsable de l'assignació de números i ha de mantenir un registre
   iii. MAI provar de reassociar parts del cos en el camp; millor si es fa en el laboratori
h. Fotografia cada individu *in situ* abans de retirar-lo
   i. Establir un únic responsable per a totes les fotografies
   ii. Mantenir un registre de fotografies per a cada camera que es faci servir
   iii. Cada fotografia hauria d'incloure el número d'enterrament o de quadrat, una escala i una fletxa que indiqui el nord
   iv. Prendre primerament fotos de conjunt i de cos complet abans de les fotografies de detall de parts anatòmiques o objectes (com ara bales)
i. Triangular cada individu *in* situ abans de retirar-lo
   i. Important que el dibuix de la Estació Total sigui completat amb dibuixos a mà de cada individu
   ii. Dibuixar la relació de cada individu amb les evidencies físiques associades (com bales o joies) i respecte als altres individus
j. Portar un inventari de camp per a tots els ossos i altres evidencies de cada individu
k. Recollida de les restes

i. Mai estirar; comprovar que tots els ossos estan lliures de sediment abans d'extreure'ls
ii. És imperatiu excavar varis centímetres per sota el nivell de les restes per comprovar que no s'obvien ossos, cabells, bales, anells, etc. que puguin haver quedat clavats sota el cos
iii. Fotografiar l'espai que el cos ocupava

l. Col·locar els ossos i les diferents evidencies en bosses preferiblement de paper, ja que els objectes humits suaran i el plàstic no permetrà l'evaporació. De tota manera poden usar-se bosses de plàstic si es deixen assecar les restes o no es tanquen les bosses.
i. Usar "permanents", les bosses haurien d'anar etiquetades amb el nom del jaciment, el número d'esquelet, el número de quadrat, la data, el(s) contingut(s) de la bossa (ex. fèmur esquerre), i les inicials de l'excavador
ii. Empaquetar les restes fràgils de manera curosa (per exemple, usar plàstic de bombolles) abans del transport

m. Col·locar totes les bosses de cada individu només en una capsa sense elements àcids etiquetada per al transport.
n. Omplir el formulari de la cadena de custodia per cada individu i col·locar una còpia en cada capsa i una altra en el registre general
o. Transportar amb cura al laboratori

C. Fotografiar el jaciment al final de cada dia i al principi de cada dia abans que comenci el treball
a. Això hauria de poder controlar que la evidencia no ha estat afectada durant la nit
b. Si hi ha alteracions (humanes o per causes climàtiques com ara pluja), o si ha caigut un perfil; documentar àmpliament el(s) canvi(s)

D. Seguretat al camp
a. El jaciment ha de tenir vigilància les 24 hores al dia al llarg de tota la durada del treball de camp. Això es pot acordar amb el municipi o mitjançant empreses de seguretat privada. Un registre dels noms dels vigilants i de les franges horàries del seu treball ha de ser pres

III. Anàlisis al laboratori

A. Acceptació de les restes
d. Inventariar les bosses de cada capsa en el moment d'arribada; comparar l'inventari del laboratori amb el del camp
e. Si les restes no són rentades en arribar al laboratori, han de ser col·locades en un magatzem segur immediatament
f. El formulari de la cadena de custodia ha de mantenir-se amb les restes en tot moment

B. Emmagatzematge de les restes
a. L'emmagatzematge ha de ser segur
b. L'emmagatzematge ha de ser separat d'altres conjunts forènsics o arqueològics
c. Les capses han de tenir les etiquetes adequades per una correcta identificació dels continguts
d. L'espai de emmagatzematge ha de ser lliure d'humitats, pols, construccions, perill de problemes amb aigua, etc.
e. L'accés ha de estar permès només a una o dues persones del laboratori

C. Neteja de les restes
a. Netejar les restes d'un sol individu cada vegada

b. Netejar les restes amb aigua de l'aixeta i raspalls de dents
c. No intentar raspar o arrencar brutícia del còrtex ja que aquest podria caure o desenganxar-se
d. Si el sediment continua adherit a l'os, submergir-lo durant un curt temps sota l'aigua
e. La carn adherida pot necessitar maceració
    a. Dipositar el ossos en aigua bullent a baixa intensitat i comprovar després de 15 minuts
    b. L'ús de lleixiu, detergent, etc. no és recomanat i podria afectar als anàlisis d'ADN
f. Deixar eixugar fora de sol directe, ja que esquerdaria els ossos; poden usar-se draps o paper per assecar les restes e l'interior.
g. Els ossos poden siglar-se amb tinta un cop estiguin completament secs, però cal confirmar-ho amb els familiars i advocats abans (alguna família podria considerar el siglat com ofensiu)

D. Anàlisis de les restes dels individus
    a. estendre sobre la taula d'examinació les restes netes i seques segons la seva posició anatòmica
    b. Només un individu per taula. Els ossos no haurien de poder barrejar-se mai en el laboratori
    c. Les taules haurien de estar preparades amb espuma i paper
    d. Assegurar que totes les restes estan col·locades en el seu costat pertinent
b. diferenciar entre les restes humanes i les no humanes
c. inventariar tots els ossos i dents amb els formularis de laboratori apropiats
    a. comparar amb els formularis de camp per assegurar la integritat de les restes; resoldre qualsevol discrepància
d. fotografiar totes les restes abans de qualsevol anàlisi
e. separar les restes barrejades (ossos de més d'un individu) i assignar números d'enterrament addicionals, si fos necessari
    a. aconseguir aquest números del responsable d'assignació de números del camp, no crear-ne de nous unilateralment
f. si és possible, realitzar radiografies de tots els ossos abans d'analitzar-los per cercar metalls i patologies
g. estimar edat, sexe, ascendència, alçada tot emprant els formularis adequats
    a. Cal justificar cada conclusió i especificar els criteris emprats per concloure en cada un dels paràmetres
    b. Prendre notes de qualsevol problema com patologies o canvis tafonòmics que puguin afectar als anàlisis
    c. Cal tenir present que hi ha una gran variabilitat, especialment per a les estimacions de sexe i alçada; és imperatiu utilitzar dades de comparació locals sempre que sigui possible
h. Curosament escrutar els ossos cercant evidencies de patologies *antemortem*
    a. Usar un microscopi i llums de magnificació
    b. Usar terminologia anatòmica per descriure les patologies ; no diagnosticar simplement, sense descripció, ja que el diagnosi podria ser incorrecte
    c. La descripció hauria d'incloure, com a mínim:
        i. Localització exacta de la lesió mitjançamnt l'ús de mesures
        ii. El tipus de reacció òssia
        iii. Si la lesió estava activa o curada en el moment de la mort
        iv. Si hi ha lesions similars en qualsevol lloc de l'esquelet

d. Si no hi ha present cap patologia *antemortem*, marcar l'os en la fitxa, d'aquesta manera es documenta que l'os ha estat examinat per patologia

i. Curosament escrutar els ossos tot cercant evidencies de traumes *perimortem*
   a. Cal distingir els traumes *perimortem* de les lesions *antemortem* (que estaran curades) i els traumes *postmortem*
      i. Els marges de les lesions dels traumes *perimortem* tindran el mateix color que els voltants, mentre que les lesions *postmortem* mostraran marges més clars
      ii. Traumes de gran velocitat, com les ferides de tret, deixaran patrons de fractura distintius (veure infra) en l'os fresc, però en els traumes *postmortem* és més probable que es produeixin estelles d'os
   b. Traumes de tret
      i. Un projectiu produeix un con que s'obre i eixampla en la direcció en la que viatja el projectil
         1. una ferida d'entrada en el crani tindrà un petit forat rodó a la part exterior i un biselat intern a la cara interna del crani
         2. una ferida de sortida tindrà un biselat a la superfície externa i és, usualment, més gran que la ferida d'entrada
      ii. les ferides d'arma en els ossos llargs són menys propensos a deixar marques en forma de con, però crearan patrons de fractura distintius
      iii. l'anàlisi hauria d'incloure un diagrama i descripció de cada ferida i, si és possible, una estimació de la direcció i la trajectòria de foc (ex. darrera a davant, lleugerament de l'esquerra cap a la dreta)
      iv. cal recordar que una bala (i els fragments de bala) pot impactar molts ossos, de manera que el número de trets pot ser inferior que el número de ferides d'arma que es documentin en l'esquelet
      v. algunes bales passen per el cos sense tocar cap os; en aquest cas la estimació antropològica es només el *minimum* nombre de bales disparades al cos
      vi. si resulta poc clar si una ferida es deguda a una bala, les radiografies poden mostrar traces de marques de la bala als marges o fragments de bala a la ferida
   c. Trauma per contusió
      i. és especialment comú al crani, cara, pit, mans, part inferior dels braços i esquena
      ii. les fractures requereixen una reconstrucció curosa; degut a la deformació plàstica pot no ser possible reconstruir completament tots els fragments, però aquest tipus de deformació és indicativa de un trauma per contusió
      iii. els ossos es trencaran primer en tensió que en compressió, així doncs, la direcció de la força pot ser determinada
   d. tant les fractures produïdes per contusió com les de tret no es creuaran, d'aquesta manera el nombre i la seqüència de impactes o trets pot ser determinada en la majoris dels casos.
      i. tot i això, els patrons de fractura del trauma per contusió poden ser molt complexes, i requerir una curosa reconstrucció i estudi
   e. Trauma per tall
      i. Ganivets, vidre, etc. poden penetrar i tallar l'os, deixant marques en la superfície de l'os

ii. Distingir mínimament incisions (talls), puncions (punyalades) i esquarteraments

f. Ferides defensives
   i. Mirar atentament els ossos de les mans i de les parts inferiors dels braços buscant fractures de desviament o protecció (fractures transversals de l'ulna i a vegades del radi) indicatives d'una postura de defensa durant l'agressió
      1. també poden veure's marques de tall en els ossos de les mans i braços de la víctima, produïts en intentar agafar l'arma o protegir-se de les envestides

g. en tots els casos de ferides *perimortem*, les lesions han de ser especificades en el diagrama, descrites i fotografiades

h. si no hi ha cap trauma *perimortem* en l'os, marcar-ho en costat de l'os en el formulari; d'aquesta manera es documenta que cada os ha estat examinat pels traumes *perimortem*

j. Anàlisi tafonòmic
   a. Documentar tots els canvis tafonòmics (ex. arrels, rosegadors, el procés d'excavació) en el formulari apropiat
   b. Si no hi ha evidencies de pertorbació tafonòmica, marcar-ho al costat de l'os en el diagrama; d'aquesta manera es documenta que cada os ha estat revisat en els aspectes tafonòmics

k. Procés d'identificació
   a. Introduir la informació a la base de dades *postmortem* i determinar si hi ha possibilitat de coincidència amb la informació *antemortem* de la base de dades de persones desaparegudes
   b. Sol·licitar qualsevol registre dental disponible, històries mèdiques, etc.
   c. Extraure mostres de les dents i ossos per l'anàlisi de ADN d'acord amb les instruccions explicites del laboratori de ADN amb el que es treballi

l. Un cop l'anàlisi s'hagi completat, col·locar novament els ossos a la capsa i senyalar sobre la caixa que els ossos han estat analitzats (ex. "anàlisi complet")

E. Anàlisi de les restes com a grup (població)
   a. Reassociació de les parts del cos
      a. Descartar reassociacions possibles primer per edat, sexe, mida, parts redundants, etc.
      b. examinar curosament els marges dels ossos fracturats per veure si poden ser reunits
      c. articular les unions curosament i avaluar el nivell d'encaix
         a. això és molt difícil i requereix una bona experiència per assegurar un encaix, però molts ossos poden ser descartats d'aquesta manera
      d. No deixar que el color de l'os afecti a l'opinió, ja que els ossos tindran colors diferents en diferents parts de la fossa
   b. Determinació del Nombre Mínim d'Individus (NMI)
      a. Al igual que en els anàlisis de fauna, contar el número de l'element ossi més abundant (ex. tíbia esquerra)
      b. És imperatiu que aquest recompte es produeixi de forma independent del número de individus esperats per la investigació històrica
   c. Determinar segments de població

a. Combinar la informació demogràfica (edat, sexe, etc.) amb la informació arqueològica respecta a la vestimenta, posició del cos, etc. per determinar el tipus de població (ex. civils o militars, pacients d'hospital, famílies)

d. Determinació de les causes de la Mort
    a. Combinar informació demogràfica amb les dades arqueològiques sobre la posició del cos, tipus de fossa, etc. per determinar la cronologia dels fets vinculats a la mort
        i. Van ser tots els individus morts i enterrats a la vegada?
        ii. Una capa de sediment o algun altre material que separi els individus de la part alta de la fossa dels de la part baixa suggereix múltiples enterraments al llarg del temps
    b. Qui va enterrar els individus?
        i. Van ser enterrats d'acord amb alguna o totes de les normes culturals o religioses (ex. posició del cap, roba, preparació del cos) indicativa de simpatitzants dels difunts com a enterradors?
        ii. Enterraments aleatoris o irrespectuosos (ex. cara avall si aquesta no és la norma cultural) pot ser indicatiu de que l'enterrament es responsabilitat dels assassins
            1. Això pot ser difícil de discernir per què un enterrament realitzat per simpatitzants dels morts poden enterrar els individus sense seguir les normes culturals o religioses degut a la necessitat d'enterrar els cossos en poc temps (ex. descomposició / perill d'infeccions o por per la seva pròpia seguretat)
    c. Van ser morts en el lloc d'enterrament?
        i. Indicat per la presencia de casquets de bala dins i els voltants de la fossa o projectils enfonsats en el sediment per sota els cossos (si foren disparats mentre eren a la fossa)
        ii. Lligams i venes també esdevenen indicadors
    d. Comparteixen els diferents individus atributs com ètnia, religió o ideologia política que pogués haver-los designat com a objectius?

F. Causa i manera de la mort
    a. Als Estats Units només un metge forense pot determinar la causa de la mort (ex. homicidi o accident); si la situació a España és la mateixa, caldrà un forense que vingui al laboratori per examinar les restes per tal de determinar de manera oficial la causa de la mort

G. Emmagatzematge dels formularis
    a. Caldrà dedicar un espai en tot moment per a guardar i protegir els diferents formularis o documents de treball
    b. Els documents de treball de camp sovint són diferents dels de treball de laboratori, caldrà fer una fitxa final conjunta amb tota la informació d'una i altra part per a cada subjecte.
    c. Les còpies han de quedar ben marcades com a tal i guardades de manera separada en un lloc segur

IV. Preparació de l'informe

A. Compilació completa del treball arqueològic, de els anàlisis antropològiques i d'ADN
    a. l'informe s'hauria de presentar cronològicament
    b. L'informe no hauria de presentar cap tecnicisme i de fàcil comprensió per a qualsevol persona.

c. Mapes representatius i fotografies haurien de ser inclosos
d. Ha de ser inclosa una completa justificació de qualsevol identificació
e. Els informes han de ser fets i presentats en un plaça relativament breu des del final dels treballs i han de ser fets de manera professional.

B. Difusió de l'informe
   a. els informes haurien de arribar a les següents agencies, com a mínim:
      e. Organització(ns) humanitària(es) que hagin dinamitzat el treball
      f. Cossos judicials o altres agencies governamentals que ordenen o permeten el treball
      g. Les famílies, si així ho desitgen
   b. Abans de l'exhumació hi hauria d'haver un acord sobre si els resultats i l'informe seran accessibles al públic en general o no

Fonts d'informació per a la realització d'aquest protocol:

Burns, Karen R. (1998) Forensic Anthropology and Human Rights Issues. In K.J. Reichs (ed), *Forensic Osteology: Advances in the Identification of Human Remains, 2nd ed.* Springfield, IL: Charles C. Thomas. pp 63-85.

Haglund, William D. (2002) Recent Mass Graves, An Introduction. In W.D. Haglund and M.H. Sorg (eds), *Advances in Forensic Taphonomoy: Method, Theory and Archaeological Perspectives.* Boca Raton: CRC Press. pp 243-261.

Steadman, Dawnie W. ed. (1999) Forensic Anthropology Training Manual. Physicians for Human Rights Cyprus Project 1999.

United Nations Manual on the Effective Prevention and Investigation of Extra-Legal, Argitrary and Summary Executions. http://www.icrc.org/themissin.nsf/

ANNEX 2

Síntesi dels fets ocorreguts

1.-INTRODUCCIÓ

El text a continuació pretén situar "l'estat de la qüestió" respecte als coneixements d'ordre històric relatius a la intervenció per a la recuperació dels cossos de civils afusellats al febrer de 1939 al cementiri d'Olesa de Montserrat. L'obertura d'aquesta fossa té la voluntat de contribuir a una tasca ja iniciada en molts punts de la geografia espanyola, encaminada a recuperar la memòria històrica de tots aquells morts que la repressió franquista va deixar al seu pas.

Entenem, tal y com afirma l'historiador Julián Casanova[10], que «el conocimiento histórico nunca es políticamente neutral» i enfrontar-nos plenament a l'herència violenta del franquisme no ens pot deixar indiferents. El cas que ens ocupa, la fossa d'Olesa de Montserrat, ens situa en aquell univers de terror que el feixisme dedicà als seus enemics. No podem, i no volem, realitzar una simple exhumació forense d'uns cadàvers de la guerra civil. Aquesta intervenció, que pretén ser rigorosa y científica, no es pot quedar en la quantificació d'uns morts i en l'explicació freda d'uns "fets de guerra", vol, contràriament, incidir i contribuir decisivament a la comprensió global del que realment va significar la dictadura franquista, una dictadura feixista, en el nostre país. Estem, precisament, i sota el nostre punt de vista, davant del que va significar la columna vertebral de la dictadura de Franco: la violència. Violència exercida de forma sistemàtica i calculada des del primer dia de la sublevació, la violència desplegada continua actualment viva en el record, primer dels familiars de les víctimes, i després en aquells sectors de la societat civil als quals no els resulta fàcil oblidar els milers d'assassinats, humiliacions, tortures, i violacions sistemàtiques dels drets humans a les que foren sotmesos els derrotats de la guerra civil.

El 25 de gener de 1939 Olesa de Montserrat fou ocupada per les tropes feixistes, al mateix temps que s'ensorrava la Catalunya republicana amb la derrota de la Batalla de l'Ebre, i s'iniciava la maquinària repressiva a les "zonas liberadas": només dues setmanes després queien els morts que actualment busquem al cementiri d'Olesa.

2.-CONSIDERACIONS PRÈVIES

El primer objectiu d'aquesta recerca històrica va ser intentar solucionar una sèrie de mancances i contradiccions sorgides en els primers dies de la intervenció duta a terme en el cementiri municipal d'Olesa de Montserrat. Les informacions prèvies, que remetien a la

[10] Julián Casanova (coord.), *Morir, matar, sobrevivir. La violencia en la dictadura de Franco.*

possible existència d'una fossa comuna amb un nombre variable de persones, van resultar insuficients i fragmentàries, obligant-nos a iniciar una investigació documental "d'urgència" paral·lela a la cerca dels cossos en el cementiri.

Partint dels informes realitzats per familiars dels afusellats i d'una relació de noms d'olesans també desapareguts facilitats per l'Associació per a la Recuperació de la Memòria Històrica de Catalunya[11], així com del testimoni del soldat franquista Manuel Prado Chao[12] , es plantejava una situació molt més complexa del que a priori semblava. Els tres informes de l'ARMHC, referits als desapareguts Enrique Cortell Miñana, Juan Garrido Abad i Isidro Galceran Pujabet, adjuntaven una còpia del testimoni del soldat.

Manuel Prado formava part del 21 Batallón de Zaragoza, que es trobava a Olesa durant el febrer de 1939, tot just ocupada la vila. Una nit (no precisa la data) va ser destinat, juntament amb 14 soldats més, a "*conducir a 12 presos a la cárcel Modelo de Barcelona*". Però els detinguts mai van arribar a Barcelona, van ser afusellats a "*la pared del cementerio*", sense especificar si fou el d'Olesa o el d'Abrera (localitat veïna on també hi ha una fossa documentada). Poques hores després, els soldats foren cridats de nou ja que dels dotze afusellats faltaven tres a la tàpia del cementiri: dos d'aquests foren trobats morts a poca distància del lloc de l'afusellament, però el tercer aconseguí escapar i "*fue capturado más tarde en una masía, en compañía de otros dos, que le habían dado cobijo...*". En aquest punt, segons les informacions familiars, sembla que fou Garrido el que va aconseguir fugir, sent auxiliat per Rosendo Massagué Serracantís i per Enrique Cortell, tots tres "*fusilados en el mismo cementerio de Olesa*".

Aquestes primeres fonts ja ens donen versions contradictòries en el nombre, la situació i la localització d'aquestes persones. A això cal sumar els diferents testimonis orals que vàrem anar recopilant a mesura que s'avançava en l'excavació, i que es basaven només en aquelles persones que s'apropaven al cementiri i que volien parlar-ne. Tots ells ens oferiren noves versions sobre l'acte repressiu, a la vegada que ens demostraven que aquell fet va suposar un gran trasbals per a la vila i que va quedar marcat en la memòria dels olesans i olesanes, que han anat construint diferents versions amb el pas del temps.

La necessitat d'acudir a l'Arxiu Municipal Olesa de Montserrat (en endavant AMOM) es va fer evident en la mesura que no s'obtenien els resultats inicialment esperats en base a la informació recuperada per l'ARMHC previament, informació que les noves versions anaven

[11] En endavant, l'ARMHC
[12] Publicat a *La Humanitat*, 3a. Època, núm. 2, el 30 de gener de 1979.

enrriquint alhora que fent-la més complexa.no donava els resultats inicialment previstos i que noves versions anaven enriquint, i també fent més complexa, la versió inicial.

3.-INVESTIGACIÓ DOCUMENTAL A L'ARXIU MUNICIPAL D'OLESA DE MONTSERRAT.

La tasca d'investigació a l'AMOM s'inicià amb la finalitat de trobar informació directa que ens oferís més dades sobre els desapareguts d'Olesa aportats per l'ARMHC, intentant trobar fonts referents a característiques físiques, dates de naixement, possibles malalties, etc. que facilitessin la identificació posterior dels cossos.

Però es paria de dos problemes inicials: d'una banda, el número variable de persones que podríem trobar a la fossa, ja que tant la memòria oral com la primera documentació aconseguida feia variar les xifres i els noms dels represaliats; i d'altra banda, la localització de la fossa en un cementiri que ha patit modificacions a través del temps (com la construcció de diferents blocs de nínxols), i que les fonts orals no ubiquen en una mateixa zona. Vista la problemàtica, es plantejà una investigació documental més sistemàtica i coherent, intentant trobar referències, tant directes com indirectes, a tots aquells olesans que les fonts orals situaven al voltant dels fets (fins i tot d'aquells que trobem documentats a la fossa d'Abrera). L'objectiu de l'ampliació de la recerca fou, per tant, el d'intentar establir unes pautes i unes característiques generals dels fets, situant-hi totes les persones i les relacions o connexions existents entre elles.

D'aquesta manera, la documentació consultada fou[13]:

-Padró municipal d'habitants del 1936 i "Padrón especial de habitantes de 1939" amb el seu "apéndice de altas, bajas y alteraciones al censo" (Població).

-Quintes i allistaments compreses entre 1910 i 1934 (Serveis militars).

-Cementiri i serveis fúnebres entre 1856 i 1970 (Sanitat).

-Obres d'infrastructura i immobles municipals: construcció i manteniment (des de mitjan segle XIX) (Obres i urbanisme).

-Correspondència d'entrada i de sortida (1939-1940) (Administració general).

-Expedients de l'"Obra Nacional de Protección a los Huérfanos de la Revolución y de la Guerra", a l'Atenció a refugiats i orfes de guerra (Beneficiència i assistència social).

-Expedients d'Alcaldia, Secretaria, Serveis Jurídics i Personal entre 1939- 1940 (Administració General).

[13] S'adjunta un apèndix documental amb alguns exemples.

-Juntes i comissions municipals entre 1939- 1941 (Sanitat i Serveis militars).

D'especial rellevància és la informació obtinguda dels expedients de l'"Obra Nacional de Protección a los Huérfanos de la Revolución y de la Guerra", subsidi al que podien accedir famílies amb persones desaparegudes i considerades víctimes "de la revolución y de la guerra", on s'adjunta una còpia de l'acta de defunció, una fitxa de la família que ens aporta diferents dades personals i la "causa" de la mort del cap de família, així com un document de l'alcalde on certifica l'orfandat dels demandants. Trobem el cas excepcional dels expedients de Juan Garrido Abad i Basilio Arroyo Embiz, on s'hi adjunta un document on l'enterramorts d'Olesa "dóna fe", el 21 de novembre de 1945, de què "*en veintiuno de Febrero de mil novecientos trenta y* nueve (...) *inhumé el cadaver de JUAN GARRIDO ALAZ*". Així mateix, l'alcalde i el secretari de l'Ajuntament d'Olesa "*CERTIFICAN: Que es veraz cuanto aduce*" l'enterramorts.

4.-CONCLUSIONS

La recerca duta a terme fins al moment no ens permet assegurar cap de les diferents versions. La documentació consultada a l'AMOM no ens ha omplert totalment els buits existents i ha esdevingut fragmentària i insuficient per establir una panoràmica general. La consulta arxivística s'hauria d'ampliar, tant pel que afecta al propi AMOM com a d'altres arxius municipals (especialment el d'Abrera), comarcals i l'Arxiu Nacional de Catalunya, així com arxius militars.

L'altre front que resta obert és el de la memòria oral, en el qual s'ha avançar d'una manera més sistemàtica, tot ampliant les entrevistes més enllà dels familiars directes i dels erudits locals a persones que formessin part de l'entramat associatiu local durant la República i, d'altra banda, a aquelles relacionades d'alguna manera amb la corporació local franquista o amb les autoritats.

Finalment, caldria realitzar una anàlisi bibliogràfica més complerta, intentant traspassar l'àmbit olesà i una perspectiva estrictament localista, per a elaborar un treball que, tenint com a punt de partida els fets de febrer del 39 a Olesa, abordés una problemàtica que considerem general, es a dir: l'anàlisi de la repressió de guerra i immediata postguerra.

5.-BIBLIOGRAFIA

CASANOVA, Julián (coord). *Morir, matar, sobrevivir. La violencia en la dictadura de Franco*. Barcelona: Crítica, 2004.

FOSALBA i DOMÈNECH, Montserrat. *La guerra civil a Abrera*. Abrera: Ajuntament d'Abrera, 2001.

JULIÁ, Santos (coord.). *Víctimas de la guerra civil*. Madrid: Temas de Hoy, 1999.

SANTACANA, Carles (coord.). *El franquisme al Baix Llobregat*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001.

SILVA, Emilio i MACÍAS, Santiago. *Las fosas de Franco. Los republicanos que el dictador dejó en las cunetas*. Madrid: Temas de Hoy, 2003.

SOLÉ i SABATÉ, Josep Mª. La repressió franquista a Catalunya, 1938-1953. Barcelona: Edicions 62, 1985.

TORRES, Francesc; FUENTES, Ángel et alii. "Dossier Fosses Comunes. La memòria soterrada" a *L'Avenç*, núm. 299, febrer 2005, pp. 20-43.

6.-ANNEX DOCUMENTAL

Gobierno Civil de Barcelona

Obra Nacional de Protección a los Huérfanos de la Revolución y de la Guerra

Q 2306

Partido Judicial de Tarrasa

Ayuntamiento de Olesa de Montserrat

Huérfano: Apellidos Masagué Roig *Nombre* Prudencio. 76

Naturaleza Olesa de Montserrat- Barcelona-

Fecha de nacimiento 7 junio 1927

Nombre del padre Rosendo Masagué Serracantis

Nombre de la madre Josefa Roig Serrat

Fecha de la instancia 30 mayo 1945 *Domicilio* Calvario 31

Clase de orfandad y su origen : fallecer padre acción de guerra el 19 febrero de 1939.

Estudios o trabajos del huérfano Inutil total

Aspiraciones

Perceptor Josefa Roig Serrat

Parentesco con el huérfano madre *Riqueza* ninguna

Moralidad buena.

Fecha de la baja *Causa*

Completo

La abajo firmante, LEOCADIA PARRA YAGUE, según justifica con la cédula personal que exhibe, domiciliada en la calle Travesia del Caudillo, sín número, de esta villa, de la que es vecina, a los efectos del Decreto de 23 de noviembre de 1940, sobre protección a los huerfanos de la Revolución y de la Guerra, manifiesta que es viuda de Basilio Arroyo Embis, que falleció en el Cementerio de esta villa en fecha .. de febrero del año 1939 -Año de la Victoria-, de cuyo matrimonio y defunción queda un huerfano varón, de nombre MANUEL ARROYO PARRA, de catorce años de edad.

Que de acuerdo con dicho Decreto tiene derecho a ser acogido a la Obra Nacional de Protección a los Huérfanos de la Revolución y de la Guerra, acompañando la documentación reglamentaria.

Olesa de Montserrat, a tres de agosto del mil novecientos cuarenta y cuatro.

Póliza

G. N.º A 255507 ✻

CERTIFICACIÓN EN EXTRACTO DE ACTA DE DEFUNCIÓN

Tomo 34
Folio 14
Núm. 71
Procedencia del documento en su poder:

Espacio para notas marginales

Don Juan Dalmases y Carreras
(Nombre y apellidos)
Juez municipal de OLESA DE MONTSERRAT,
provincia de Barcelona, **y Encargado de su Registro civil,**

CERTIFICO: Que según consta del acta reseñada al margen y correspondiente a la Sección III de este Registro civil,
D. Basilio Arroyo Cembis,
nacido en Trabancos (Guadalajara) de cuarenta y nueve años de edad
(Edad o fecha de nacimiento)
e hijo de Saturnino y de Ignacia, de estado casado con Leocadia Pabia Yagüe de cuyo matrimonio dejó cuatro hijas llamadas, Pilar, Carmen, Ignacio, y Manuel

FALLECIO
en el Cementerio de esta villa
el día veinte y uno (En letra) de Febrero (En letra)
de mil novecientos treinta y nueve (En letra)

(Continúese al dorso.)

OLESA DE MONTSERRAT, a 13 de Diciembre de 1945
Firma del Encargado del Registro, Firma del Secretario,

Juan Dalmases

J. Vigues

JUZGADO DE PAZ
Sello de la Oficina

IMPRESO GRATUITO
Expedida sin derechos, al solo efecto de Protección de Guerra y Revolución
Disposición que lo autoriza:
Autoridad que la pide: Ayuntamiento

MODELO OFICIAL aprobado por Orden de 24 de enero de 1944, para la expedición de las certificaciones de todos los Registros civiles.
No tendrán eficacia legal las que desde 15 de abril de 1944 lo sean en otros impresos u otro papel.

GRÁFICAS REUNIDAS, S. A. — MADRID

El abajo firmado SATURNINO PALTOR POL, mayor de edad, casado, vecino de esta Villa, domiciliado en la calle del Hospital, 21.

CERTIFICO: Que en razon a que durante muchos años fué sepulturero del Cementerio municipal de esta Villa, y siendolo en veintiuno de Febrero de mil novecientos treinta y nueve, doy fé, que en la expresada fecha inhumé el cadaver de D BASILIO ARROYO EMBIZ al que conocía en razon de vecindad, que presentaba heridas de arma de fuego, que al parecer, produjeronle la muerte, siendo enterrado en la parte Este de dicho Cementerio y subre cuya tumba fué colocada una señal que mas tardé permitiría identificarle.

Y para que conste, libro la presente, en Olesa de Montserrat a veintiuno de Noviembre de mil novecientos cuarenta y cinco.

Saturnino Paltor

Los infrascritos Alcalde y Secretario del Ayuntamiento de la Villa de Olesa de Montserrat.

CERTIFICAN: Que es veraz cuanto aduce D. Saturnino Paltor Pol, en su anterior declaracion jurada, en cuanto hace referencia asu cargo de sepulturero, asi como que la misma ha sido entendida a nuestra presencia y firmada y rubricada por el interesado, con su signatura habitual.

Y para que conste, libran la presente en Olesa de Montserrat a veintiuno de Noviembre de mil novecientos cuarenta y cinco.

149

REGIMIENTO DE FERROCARRILES N.º 1

5.º BATALLÓN 10.ª UNIDAD

Núm. 4694

Para poder terminar el expediente que se instruye al agente de la compañía F.C. Catalanes (Guarda agujas) D. Basilio Arroyo Cubiz ruego a V. me facilite la información más detallada posible sobre los puntos que a continuación se especifican.

1.º Si realizó durante el dominio rojo-separatista algún acto en contra del Glorioso Movimiento Nacional.

2.º Si formó parte de milicias armadas en contra del mismo.

3.º Si abandonó su domicilio a la llegada de nuestro Glorioso Ejército.

4.º Si después de ocupada su residencia por el Ejército Nacional, en sus actos o conversaciones ha manifestado su desafecto a éste.

Y por último si en la actualidad se le puede considerar como adherido al Glorioso Movimiento Nacional.

Dios guarde a V. muchos años.

Barcelona, 27 de marzo de 1939.

III Año Triunfal.

EL TENIENTE,

Domicilio:

Olesa

AYUNTAMIENTO ENTRADA 5 ABR 1939 N.º 149 REGISTRO GENERAL CLESA DE MONTSERRAT

Sr. Alcalde Presidente del Ayuntamiento

Olesa

Graficas ABADIA-Zaragoza

303

Ronda de San Pablo Nº 41

REGIMIENTO DE FERROCARRILES N.º 2

1er Batallón 3ª Unidad

Núm. .....

AYUNTAMIENTO ENTRADA 29 MAY 1939 N.º 183 NEGOCIADO GENERAL OLESA DE MONTSERRAT

Para poder terminar el expediente que se instruye al agente de la compañía GENERAL DE F.C. CATALANES

D. Basilio ARROYO EMBIZ

ruego a V. me facilite la información más detallada posible sobre los puntos que a continuación se especifican.

1.º Si realizó durante el dominio rojo-separatista algún acto en contra del Glorioso Movimiento Nacional.

2.º Si formó parte de milicias armadas en contra del mismo.

3.º Si abandonó su domicilio a la llegada de nuestro Glorioso Ejército.

4.º Si después de ocupada su residencia por el Ejército Nacional, en sus actos o conversaciones ha manifestado su desafecto a éste.

Y por último si en la actualidad se le puede considerar como adherido al Glorioso Movimiento Nacional.

Dios guarde a V. muchos años.

Barcelona, 27 *de* abril *de 1939*

III Año Triunfal.

REGIMIENTO FERROCARRILES N.º 2 - 1er Batallón - 3.º Unidad -

EL CAPITÁN,

Sr Alcalde Presidente del Ayuntamiento de

Olesa de Montserrat

Gobierno Civil de Barcelona

Obra Nacional de Protección a los Huérfanos de la Revolución y de la Guerra

C 2273

Partido Judicial de Tarrasa

Ayuntamiento de Olesa de Montserrat

Huérfano: Apellidos Cortel Camarena *Nombre* Ramón 15

Naturaleza Abrera (Barcelona)

Fecha de nacimiento 19 de diciembre de 1934.

Nombre del padre Enrique Cortel Miñana

Nombre de la madre Amparo Camarena Climente

Fecha de la instancia 20 octubre 1944 *Domicilio* Sta. Oliva, 42

Clase de orfandad y su origen :fallecer en acción de guerra el mes de Enero de 1939. en Abrera.

Estudios o trabajos del huérfano Escuela Nacional.

Aspiraciones

Perceptor Amparo Camarena Climent.

Parentesco con el huérfano madre. *Riqueza* ninguna.

Moralidad buena.

Fecha de la baja *Causa*

Tarrasa

Completo

La abajo firmante Amparo Camarero Climent según justifica con los documentos que exhibe, domiciliada en la Calle de= Santa Oliva Núm. 12 de la Villa de Olesa de Montserrat (Barcelona) de la que es vecina, a los efectos del Decreto de 23 de Noviembre de 1940, sobre Protección a los Huerfanos de la Revolución y de la Guerra, manifiesta que es viuda de D Enrique Cortell Piñana que falleció en desaparecido % en fecha Enero de 1939, de cuyo matrimonio y defunción quedan dos huérfanos a saber;

Ramón Cortell Camarero de 9 años

Enriqueta Cortell Camarero de 15 años

que tienen derecho a ser acogidos por la Obra Nacional de Protección de Huérfanos de la Revolución y de la Guerra, acompañando la documentación correspondiente justificativa.

Olesa de Montserrat 20 de Dbre. de 1944.

Excmo. Sr. Presidente de la Junta Provincial de Beneficencia.

Barcelona.

El infrascrito Alcalde del Ayuntamiento de Abrera

C E R T I F I C O : Que de los informes adquiridos y datos aportados por los agentes afectos a mi Autoridad, resulta que ENRIQUE CORTELL MIÑANA que residia en la calle de San Jaime nº 7 de esta población, fué detenido por las Fuerzas Nacionales al ser liberada esta localidad, las que se lo llevaron consigo, sin que se hayan tenido nuevas noticias suyas ni se haya podido conocer su paradero.

Y para que conste, se extiende la presente en Abrera a seis de Diciembre de mil novecientos cuarenta y cuatro.

El Alcalde,

Antonio Civit

Gobierno Civil de Barcelona

Obra Nacional de Protección a los Huérfanos de la Revolución y de la Guerra

P 2291

Partido Judicial de Tarrasa

Ayuntamiento de Olesa de Montserrat

Huérfano: Apellidos Garrido Garcia *Nombre* Sebastián 5o

Naturaleza Olesa de Montserrat (Barcelona)

Fecha de nacimiento 13 septiembre 1933

Nombre del padre Juan Garrido Alaz

Nombre de la madre Silvina Garcia Ruiz.

Fecha de la instancia 22 feberero 1944 *Domicilio* J. Antonio.

Clase de orfandad y su origen: fallecer el padre en acción de guerra en Olesa de Montserrat el 21 febrero 1939

Estudios o trabajos del huérfano Escuela Nacional

Aspiraciones

Perceptor Silviaa Garcua Ruiz

Parentesco con el huérfano madre *Riqueza* ninguna

Moralidad buena.

Fecha de la baja *Causa*

+ caixa 385. Secció beneficiència i Assist. Soc.

Ayuntamiento de Olesa de Montserrat

D. GUILLERMO ALMIRALL SUÑOL, Alcalde y Jefe Local de F.E.T. y J.O.N.S.

CERTIFICO: Que de los datos obrantes en esta Alcaldía y demás adquiridos al efecto, resulta que:

Domingo Garrido Clavá

Sebastián Garrido Garcia

son huérfanos de padre y ——— el cual fué fusilado a causa de la Revolución y la Guerra.

Y para que conste y obre a los efectos oportunos, libro el presente en Olesa de Montserrat a veintidós de febrero de mil novecientos cuarenta y cuatro.

ALCALDIA DE OLESA DE MONTSERRAT

J. Almirall

*Caixa 385

Póliza

G. N.º A 255509 ✻

CERTIFICACIÓN EN EXTRACTO DE ACTA DE DEFUNCIÓN

ro 34
lio 3 vuelto
im. 70
ocedencia del
cumento en su
so:

Espacio para notas marginales

Don Juan Dalmau Carreras (Nombre y apellidos),
Juez municipal de OLESA DE MONTSERRAT,
provincia de Barcelona, **y Encargado de su Registro civil,**

CERTIFICO: Que según consta del acta reseñada al margen y correspondiente a la Sección III de este Registro civil,
D. Juan Garrido Diaz,
nacido en Cobdar (Almería) de cuarenta y cinco años de edad (Edad o fecha de nacimiento)
e hijo de Juan y de Feliciana, de estado casado con Silvina Garcia Ruiz, de cuyo matrimonio deja cuatro hijo llamados, Julia, Juan Domingo Sebastian

FALLECIO
en el Cementerio de esta villa
el día veinte y uno (En letra) de Febrero (En letra)
de mil novecientos treinta y nueve (En letra)

(Continúese al dorso.)

OLESA DE MONTSERRAT a 13 de Diciembre de 1945

Firma del Encargado del Registro,

Juan Dalmau

Firma del Secretario,

F. Viguet

Sello de la Oficina

JUZGADO DE PAZ OLESA DE MONTSERRAT

IMPRESO GRATUITO
Expedida sin derechos, al solo efecto de Pensiones
Disposición que lo autoriza: Alzamiento y Revolucion
Autoridad que la pide: Ayuntamiento

MODELO OFICIAL aprobado por Orden de 24 de enero de 1944, para la expedición de las certificaciones de todos los Registros civiles.
No tendrán eficacia legal las que desde 15 de abril de 1944 lo sean en otros impresos u otro papel.

GRÁFICAS REUNIDAS, S. A. — MADRID

El abajo firmado SATURNINO PALTOR POL, mayor de edad, casado, vecino de esta Villa, domiciliado en la calle del Hospital, 21.

CERTIFICO: Que en razon a que durante muchos años fu: sepulturero del Cementerio municipal de esta Villa, y siendolo en veintiuno de Febrero de mil novecientos treinta y nueve, doy fé, que en la expresada fecha inhumé el cadaver de D JUAN GARRIDO AIAZ al que conocía en razon de vecindad, que presentaba heridas de arma de fuego, que al parecer, produjeronle la muerte, siendo enterrado en la parte Este de dicho Cementerio y subre cuya tumba fué colocada una señal que mas tarde permitiría identificarle.

Y para que conste, libro la presente, en Olesa de Montserrat a veintiuno de Noviembre de mil novecientos cuarenta y cinco.

Saturni Paltor

Los infrascritos Alcalde y Secretario del Ayuntamiento de la Villa de Olesa de Montserrat.

CERTIFICAN: Que es veraz cuanto aduce D. Saturnino Paltor Pol, en su anterior declaracion jurada, en cuanto hace referencia asu cargo de sepulturero, asi como que la misma ha sido extendida a nuestra presencia y firmada y rubricada por el interesado, con su signatura habitual.

Y para que conste, libran la presente en Olesa de Montserrat a veintiuno de Noviembre de mil novecientos cuarenta y cinco.

ALCALDIA

El abajo firmado SATURNINO PALTOR POL, mayor de edad, casado, vecino de esta Villa, domiciliado en la calle del Hospital, 21.

CERTIFICO: Que en razon a que durante muchos años fuí sepulturero del Cementerio municipal de esta Villa, y siendolo en veintiuno de Febrero de mil novecientos treinta y nueve, doy fé, que en la expresada fecha inhumé el cadaver de D JUAN GARRIDO AIAZ ——————— al que conocía en razon de vecindad, que presentaba heridas de arma de fuego, que al parecer, produjeronle la muerte, siendo enterrado en la parte Este de dicho Cementerio y subre cuya tumba fué colcoada una señal que mas tárdé permitiría identificarle.

Y para que conste, libro la presente, en Olesa de Montserrat a veintiuno de Noviembre de mil novecientos cuarenta y cinco.

Saturnino Paltor

Los infrascritos Alcalde y Secretario del Ayuntamiento de la Villa de Olesa de Montserrat.

CERTIFICAN: Que es veraz cuanto aduce D. Saturnino Paltor Pol, en su anterior declaracion jurada, en cuanto hace referencia asu cargo de sepulturero, asi como que la misma ha sido extendida a nuestra presencia y firmada y rubricada por el interesado, con su signatura habitual

Y para que conste, libran la presente en Olesa de Montserrat a veintiuno de Noviembre de mil novecientos cuarenta y cinco.

ALCALDIA OLESA DE MONTSERRAT

PERIÒDIC FUNDAT PER LLUIS COMPANYS EL 1931

...ició quinzenal

la humanitat

director: Joan Castellà-Gassol

OL. III, 3.ª ÈPOCA, N.º 2 BARCELONA, 30 GENER 1979 PREU: 25 Ptes.

Sembla que era 17. entrar i quedar 14.

Olesa de Montserrat

EL PRIMER FRANQUISTA QUE DEMANA PERDÓ

Joan Llarch, col·laborador de LA HUMANITAT, ha aconseguit el testimoni escrit i rubricat d'un soldat gallec, Manuel Prado, enrolat en les files franquistes i que, amb aquestes, entrà a Catalunya l'any 39. Manuel Prado formà part d'un escamot d'execució de catalans a Olesa de Montserrat. Heus aci el seu testimoni:

"Cumplí los veinte años estando ya muy cerca de Barcelona. Avanzábamos a marchas forzadas desde Tarragona. De tal manera que, a veces, ya echada la noche encima nos acostábamos pero, al cabo de una o dos horas de descanso, recibíamos la orden de reanudar la marcha y el avance. Así lo hicimos recorriendo toda la costa.

Los veinte años los cumplí al llegar a Castelldefels. Era el día 25 de enero de 1939.

Al día siguiente, 26, pasamos el río Llobregat. Hacia las cuatro de la tarde, hallándonos todavía mojados por haber vadeado el río, recibimos la orden de reemprender la marcha para avanzar y entrar en Barcelona.

Sólo recuerdo de entonces que llegamos a la Plaza de Cataluña y, de ahí, por las Ramblas, descendimos hasta el Barrio Chino donde nos emplazaron en los tejados. No sucedió nada anormal.

Al día siguiente nos llevaron a Badalona. A unos se nos alojó en centros que habían sido sindicatos y a otros en chabolas que estaban en la playa, muchas de las cuales disponían de literas. A mí me tocó una de estas últimas. Ignorábamos si seguiríamos adelante, hacia Gerona.

"Radio Macuto" funcionaba lo mismo que siempre y por él se comentaba que nos llevarían a los pueblos de la provincia para colocar en ellos alcaldes afectos al "Movimiento".

Este último comentario resultó ser el más acertado.

El barbero de Olesa de Montserrat tuvo mucho trabajo cortando el pelo a mujeres "rojas".

Veinticuatro horas después, partimos hacia Collbató; proseguimos hacia Monistrol de Montserrat, Castellbell del Vilar y Esparreguera.

Por el puente del Llobregat fuimos a Olesa, donde se nos alojó en el Grupo Escolar.

En los pueblos anteriores a Olesa todo se había desenvuelto sin novedad.

En Olesa, sin embargo, a los primeros días de nuestra llegada, el barbero —ignoro si actualmente vive—, tuvo que cortar el pelo a mujeres comprendidas entre los 16 y los 26 años.

El pobre barbero estaba tan

Plaça de Maria Pita (La Corunya 1938). Manuel Prado, a la dreta, als dos mesos d'haver se integrat a l'exèrcit franquista. Obligatòriament va formar part

EL PRIMER FRANQUISTA QUE DEMANA PERDÓ

(ve de la pág 1)

afectado por la tarea a que le obligaban que apenas comía; sus lágrimas rodaban mejillas abajo, por la cara, como si fuera él el castigado. Todas aquellas mujeres sufrían aquella humillación a causa de las denuncias en las que se las acusaba de ser "rojas".

La ejecución. A los infelices que llevaban a matar se les oía el ruido de sus tripas removidas.

Al cabo de tres días, una noche, cuando estábamos durmiendo plácidamente, el "imaginaria", acompañado de un sargento, nos despertó a quince de nosotros.

Extrañados por lo intempestivo de la hora, preguntábamos si acaso se había dado orden de abandonar el pueblo. El sargento nos aclaró: "No, muchachos. Tenemos que conducir a doce presos a la cárcel Modelo de Barcelona".

Nos vestimos inmediatamente.

Luego de pasar revista de armas, formados y en marcha nos condujeron a un lugar que se encontraba muy cerca del Casino de Olesa, del que, en aquel entonces, decían que era la cárcel del pueblo.

Reunieron a los doce presos, los cuales también habían recibido la noticia de que se les iba a trasladar a la cárcel de Barcelona.

Era ya de madrugada y se veía todo muy bien. A mí me extrañó mucho que no estuviera a punto ningún coche para realizar el traslado de los presos hasta Barcelona. Creo que al resto de mis compañeros se les ocurrió lo mismo.

Nos pusimos en marcha y pasamos con los presos frente al Grupo Escolar, hacia el puente que había sido volado. Me tranquilicé, librándome de mi anterior extrañeza porque advertí que por el puente destruido no podían pasar coches. Llegamos a la carretera, cerca de Esparreguera.

Pero tampoco en aquel punto aguardaba ningún camión, ni otro medio de transporte.

Ya nos escamamos todos los que íbamos. Tanto más al ver un camino vecinal, a la izquierda y a unos doscientos metros, unos cipreses, nos convencieron de la trágica realidad.

Comenzamos a oír las protestas de los conducidos y "el ruido de sus tripas", al darse cuenta de lo que les iba a ocurrir.

Costó trabajo conducirles hasta la pared del cementerio. Por mi cuerpo y creo que lo mismo en la mayoría de mis compañeros —los cuales, por su juventud, eran de igual edad a la mía—, que llevaban más de quince meses de guerra y habían sobrevivido a una batalla tan atroz como fue la del Ebro.

Por fin llegamos.

De los doce presos hicieron dos grupos: uno compuesto por seis hombres y, el otro, por cuatro hombres y dos mujeres. La de más edad no creo que sobrepasara los treinta años.

Después de la ejecución quedaron tendidos los doce.

Nosotros emprendimos el regreso a nuestro acuartelamiento.

Tres horas más tarde mandaron a formar de nuevo: resultaba que faltaban tres de los fusilados en la tapia del cementerio.

Fusilado, por segunda vez, con los dos que le habían recogido herido

Salió una Sección para hacer una descubierta. "Radio Macuto" volvió a funcionar.

Se corrió la voz de que dos de los fusilados habían sido hallados muertos cerca del cementerio. Habían llegado donde fueron encontrados arrastrándose hasta desangrarse por completo.

Pero faltaba uno.

Fue capturado más tarde en una masía, en compañía de otros dos, que le habían dado cobijo y protección.

Ya eran tres más, o mejor dicho dos, pues los últimos también fueron fusilados en el mismo cementerio de Olesa.

Me tocó enterrarlos ayudado de mis compañeros.

Fue aquél, un caso que afectó profundamente mi vida. Les juro que cuando escucho unas tripas que se revuelven, vuelvo a ver a todos aquellos desventurados.

Uno de los tres últimos, antes de matarlo, me entregaba un reloj para que lo diese a su familia. Me negué. Le aconsejé lo entregase al cura.

Este es un recuerdo muy amargo de mi permanencia en el 21 Bon. de Zaragoza que, en aquellos días, lo mandaba el capitán don Mariano Pérez, en ausencia del comandante, por hallarse éste de permiso.

No he olvidado, por lo mismo, el pueblo de Olesa de Montserrat y pido perdones a los familiares de todos aquellos infelices fusilados por su ideal."

Olesa de Montserrat

Manuel Prado,
soldat gallec,
21 Bon. de Zaragoza

EL PRIMER FRANQUISTA QUE DEMANA PERDÓ

ANNEX 3

Fitxes de treball

Inici

OLESA DE MONTSERRAT. Cementiri Vell

Articulado Nº: _____

Fecha Aparición:_____

Final Excavación: _____

Responsable Ficha:_____

Excavadores:_____

Datos Antropológicos:

Edad: _____ Criterio Edad:_____

_____

Sexo: _____ Criterio Sexo:_____

_____

Observaciones Preliminares:_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

OLESA DE MONTSERRAT	AR.nº	Fecha Aparición:

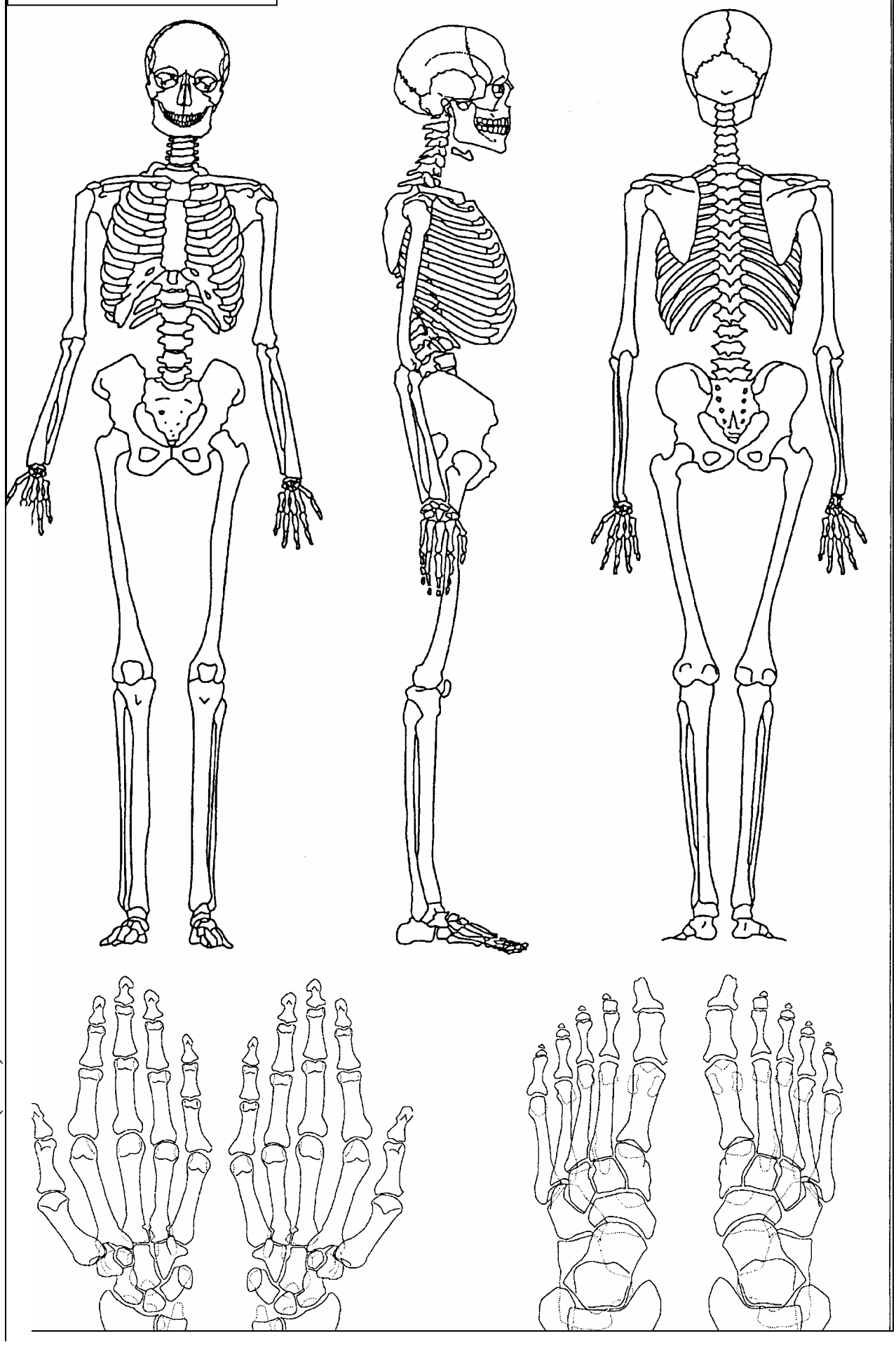

J. Buikstra -D. Ubelaker (1994): Standards for data collection from human skeletal remains

OLESA DE MONTSERRAT'04.	AR.nº:	Fecha:
INVENTARIO ESTADO ARTICULACIONES Y SUTURAS		

CRANEO	*ARTICULADA*	*DESPLAZADA*	*REMOVIDA*
CORONARIA			
SAGITAL			
LAMBDOIDEA			
ESCAMOSA D			
ESCAMOSA IZ			
FRONTOESFENOIDEA D			
FRONTOESFENOIDEA IZ			
ESFENOTEMPORAL D			
ESFENOTEMPORAL IZ			
OCCIPITOMASTOIDEA D			
OCCIPITOMASTOIDEA IZ			
METOPICA			
CIGOMATICOMAXILAR D			
CIGOMATICOMAXILAR IZ			
CIGOMATICOFRONTAL D			
CIGOMATICOFRONTAL IZ			
TEMPOROCIGOMATICA D			
TEMPOROCIGOMÀTICA IZ			
PALATINA			
TEMPOROMANDIBULAR D			
TEMPOROMANDIBULAR IZ			
TRONCO	*ARTICULADA*	*DESPLAZADA*	*REMOVIDA*
ATLAS/ OCCIPITAL			
CERVICALES			
TORÁCICAS			
LUMBARES			
COSTALES D			
COSTALES IZ			
CINTURA ESCAPULAR	*ARTICULADA*	*DESPLAZADA*	*REMOVIDA*
ESTERNO-CLAVICULAR D			
ESTERNO-CLAVICULAR IZ			
ACROMIO-CLAVICULAR D			
ACROMIO-CLAVICULAR IZ			
HUMERO-ESCAPULAR D			
HUMERO-ESCAPULAR IZ			
CINTURA PÉLVICA	*ARTICULADA*	*DESPLAZADA*	*REMOVIDA*
LUMBOSACRA			
SACROCOCCÍGEA			
SACROILIACA D			
SACROILIACA IZ			
PÚBICA			
ACETABULAR D			
ACETABULAR IZ			

OLESA DE MONTSERRAT'04. AR.nº: Fecha:

INVENTARIO ESTADO ARTICULACIONES EXTREMIDADES

EXTREMIDADES SUPERIORES	***ARTICULADA***	***DESPLAZADA***	***REMOVIDA***
CODO D			
CODO IZ			
RADIO CUBITAL SUP D			
RADIO CUBITAL INF IZ			
MUÑECA D			
MUÑECA IZ			
CARPIANOS D			
CARPIANOS IZ			
METACARPIANOS D			
METACARPIANOS IZ			
METACARP-FALANGES D			
METACARP-FALANCES IZ			
FALANGES D			
FALANGES IZ			
EXTREMIDADES INFERIORES	***ARTICULADA***	***DESPLAZADA***	***REMOVIDA***
RODILLA D			
RODILLA IZ			
ROTULA D			
ROTULA IZ			
TIBIA-PERONE D			
TIBIA-PERONE IZ			
TOBILLO D			
TOBILLO IZ			
ASTRÁGALO-CALCANEO D			
ASTRÁGALO-CALCANEO IZ			
TARSO D			
TARSO IZ			
TARSO/METATARSO D			
TARSO/METATARSO IZ			
METATARSO D			
METATARSO IZ			
METATARSOFALANGICAS D			
METATARSOFALNGICAS IZ			
FALANGICAS D			
FALANGICAS IZ			

OLESA DE MONTSERRAT'04.	AR.nº:	Fecha:
		POSICIÓN ESQUELETO 1

Decúbito Supino	
Decúbito Prono	

EXTREMIDADES SUPERIORES				
HUMERO D	ABDUCCION		ADUCCIÓN	
CODO D	FLEXION		EXTENSION	
ANTEBRAZO D	PRONACIÓN		SUPINACION	
MANO D	DORSAL		PALMAR	
HUMERO IZ	ABDUCCION		ADUCCIÓN	
CODO IZ	FLEXION		EXTENSION	
ANTEBRAZO IZ	PRONACIÓN		SUPINACION	
MANO IZ	DORSAL		PALMAR	

ANTEBRAZO D SOBRE:	pecho	abdomen	pelvis	espalda	¿Cruzados?	
ANTEBRAZO IZ SOBRE:	pecho	abdomen	pelvis	espalda		

MANO D SOBRE:	pecho	abdomen	pelvis	espalda	¿Cruzadas?	
MANO IZ SOBRE:	pecho	abdomen	pelvis	espalda		

Croquis de la posición de las extremidades superiores respecto al cuerpo:

Descripción:

OLESA DE MONTSERRAT'04.	AR.nº:	Fecha:
		POSICIÓN ESQUELETO 2

EXTREMIDADES INFERIORES						
FEMUR D			ABDUCCION		ADUCCIÓN	
RODILLA D			FLEXION		EXTENSION	
PIE D	POSICION ANATOMICA		SOBRE CARA LAT.		SOBRE CARA MED	
FEMUR IZ			ABDUCCION		ADUCCIÓN	
RODILLA IZ			FLEXION		EXTENSION	
PIE IZ	POSICION ANATOMICA		SOBRE CARA LAT.		SOBRE CARA MED.	

¿PIERNAS CRUZADAS?		ALTURA:.....

Croquis de la posición de las extremidades superiores respecto al cuerpo:

Descripción:

OLESA DE MONTSERRAT'04.	AR.nº:	Fecha:
		OBJETOS ASOCIADOS. CROQUIS

OLESA DE MONTSERRAT'04.	AR.nº:	Fecha:
		OBJETOS ASOCIADOS

Nº	***NOMBRE***	***MATERIAL***	**DESCRIPCION**

OLESA DE MONTSERRAT'04.	AR.nº:	Fecha:
		ORIENTACION

CABEZA		
CARA		
PIES		
MANOS(MUÑECAS)	D	
	IZ	

ANGULO HOMBRO	D	
	IZ	
ANGULO CODO	D	
	IZ	
ANGULO PUBICO		
ANGULO RODILLA	D	
	IZ	

OLESA DE MONTSERRAT'04.	AR.nº:	Fecha:
		RELACIÓN OTROS ARTICULADOS

PARTE ESQUELETO	SUPERPUESTO A AR.nº	POR DEBAJO DE AR.nº

Croquis de superposición o asociación de articulados:

OLESA DE MONTSERRAT'04.	AR.nº:	Fecha:
		INFORMACIÓN ANTROPOLOGICA

SEXO	hombre
	mujer
	alofiso
EDAT	Juvenil
	Adulto joven
	Adulto
	Maduro
	Senil

Criterio

PATOLOGIAS OBSERVADAS. DESCRIPCIÓN:

OLESA DE MONTSERRAT’04.	AR.nº:	Fecha:
		DIARIO

FECHA	**OBSERVACIONES/ DIARIO**

ANNEX 4

Relació individus exhumats

ZONA EST

FOSSA C

AR-01, Dona, Madura - Senil.

El cos està disposat en decúbit prono, orientat de Nord a Sud, amb el cap al nord i els peus al sud. El cos està molt comprimit, probablement pel seu trasllat des del nínxol fins a la fossa en cert estat de "momificació", juntament amb els articulats AR-2 i AR-3 de la mateixa fossa C. Aquest està disposat per sobre dels altres dos, pel que degué ser l'últim en ser col·locat abans d'enterrar-los.

La mà dreta es troba sota la pelvis mentre que l'esquerra està a la part posterior del cos. El pubis presenta una fractura antiga, hi ha evidencies d'artrosis al genoll i C1 sense fusió mc posterior.

AR-02, Home, Madur.

Enterrament en taüt, posició en decúbit supí per sobre de AR-3 i per sota de AR-1. A l'alçada dels genolls s'hi recolza AR-5 (infantil 1). La seva mà dreta es troba a sota de AR1.

Es tracta d'un individu força robust que presenta osteofitosis a la columna vertebral, vertebres lumbars i toràciques, s'observa de manera severa en L1 - L2. També presenta un procés degeneratiu en les articulacions (llavi) tant de genolls com d'espatlles; i el sacre amb procés artrític en SA però sense arribar a anquilosar.

AR-03, Dona, Madura.

Enterrament en decúbit supí, amb una orientació N-S, es troba a sota de AR - 1 i AR - 2. el cos presenta lesions degeneratives producte de l'edat, tals com osteofitosis a la columna vertebral i als genolls.

ZONA ÀNGEL

T1, Home, Adult - Jove.

Enterrament en taüt, en posició decúbit supí amb les mans sobre el coxal. Les extremitats estan disposades de forma paral·lela al cos.

El cos presenta l'extrem esternal de la clavícula en procés de fusió (clavícula esquerra). També pateix osteofitosis a C2-C3; així com artrosis. La seva dentició està força malmesa, té un abscés a M1 inferior

esquerra amb reacció periòstica activa i escleròtica, amb probable periodontitis. També presenta un abscés amb pèrdua antemortem de M1 superior esquerra, així com una càries a M2 superior dreta fins a la arrel, amb reacció periòstica. Finalment, també presenta una pèrdua antemortem amb reabsorció´ òssia de P1 superior dret. El cos també presenta artrosis als genolls

Pèrdua tafonòmica de tíbia esquerra i dreta i de peroné esquerra.

T2, Home, Madur - Senil.

Enterrament en posició decúbit supí, orientació N-S amb el cap tombat cap a Est.

T4, Home, Adult - Madur.

T6, Dona, Madur.

Cos en molt mal estat de conservació. Enterrament en decúbit supí, amb una orientació N - S i amb les mans creuades sobre L2- L4. Li falten els peus i la tíbia i peroné, que son tallats per la tomba T-12. Probablement, la colmatació de l'espai es produí quan encara es trobava en procés de descomposició, ja que les mans no estan gens desarticulades.

Es tracta d'un esquelet molt gràcil que presenta artrosis als genolls, tant al fèmur com a les ròtules), i una osteofititosis severa.

T7, Dona, Madura.

Enterrament en taüt, en posició de decúbit supí, amb les mans situades al costat dels coxals. El cos es troba en mal estat de conservació, amb el crani completament aixafat i els ossos que es fan pols en extreure'ls a causa tant de la humitat com del deteriorament mecànica que han patit.

Respecte al seu sexe, la constitució gràcil, la mètrica principalment femenina però amb caràcters entremitjos, una línia nucal molt marcada, la mandíbula recta i angulosa però gràcil alhora, el mastoides gran entremig…. fan pensar que es tracta d'una dona.

Estaríem davant d'una persona adulta madura, ja que presenta el sacre fusionat, la superfície auricular amb anell en l'àpex. Així com microporositats i restes d'estries. També les seves patologies,

principalment artrosis als genolls i osteofitosis en les vèrtebres cervicals, son indicatives d'una edat ja avançada.

T8, Indeterminat, Infantil II.

Enterrament en taüt, en decúbit supí, amb una orientació N-S (cap al Nord i peus al Sud). L'enterrament s'ubica a l'esquerra de l'àngel i presenta les mans sobre els coxals i el crani destrossat. Es troba en mal estat de conservació per estar en un nivell molt superficial a més a més de la pròpia fragilitat dels ossos que es destacable en aquest individu. La descomposició del cos degué de produir-se en un espai mixte.

La seva edat oscil·la entre els 3 i els 5 anys. Les dents indiquen una edat superior als 3 anys mentre que el sacre, no fusionat, indica una edat inferior als 5.

No presenta patologies evidents.

T9, Home, Madur - Senil.

Individu en bon estat de conservació. Enterrament en taüt, amb una orientació N-S. Mans estirades paral·leles al tronc, sobre els fèmurs. Cames també estirades i peus desplaçats anteriorment. El poc desplaçament de les articulacions en general porta a pensar que aquest espai es colmatà per la terra en un moment inicial de la descomposició del cadàver. Cap "caigut" enrere, recolzant-se sobre calota.

El cos presenta la fusió del xifoides, calcificació del tiroides, falta de mandíbula i maxil·lar. També s'observa un procés degeneratiu sever en L3 i L4, i moderat en les altres lumbars i baix toràciques en general. Les cervicals també es troben severament afectades (osteofitosi i artrosi a les articulacions); també artrosi moderada als genolls.

Associat al cos hi apareixen botons, peces de ferro de la vestimenta, imperdible (sota coxal D); així com algunes peces metàl·liques. Probable plom (element decoratiu taüt?).

T10, Dona, Adulta.

Enterrament probablement en taüt. Molt deteriorat, principalment al tòrax i la cintura pèlvica. La orientació del cos és de N-S.

Destaca el contrast de l'absència de totes les dents amb el fet que, aparentment, no pateix processos degeneratius del cartílag en la espina vertebral. També presenta artrosis en cov. glenoidea.

Com a material associat trobem alguna peça metàl·lica de la vestimenta, botons i alguns fragments de cuir.

T11, Dona, Madura.

Enterrament en taüt, orientació N-S, en decúbit supí. Avantbraç esquerra perpendicular (L2 - L4), avantbraç dret sobre pelvis. Peus desplaçats anterior i lateralment. Pelvis també oberta. El crani descansa sobre calota, s'observa també un desplaçament calota - facial probablement resultat del tall per autòpsia. Costelles caigudes. Tot sembla indicar que el cos es descomposà i posteriorment es colmatà.

No presenta lesions degeneratives, pròpies d'edat avançada, aparents. Destaca la fractura del peroné dret amb desplaçament medial del extrem proximal fracturat i anquilosi amb la tíbia.
Artrosis cervical amb ostofitosisi moderada

Associat, apareixen dues peces rodones, de la moda d'una moneda, composades de 3 làmines.

T12, Home, Madur - Senil.

Enterrament en taüt, decúbit supí, orientació W-E, avantbraços flexionats en L1 - L4. Peus desplaçats anteriorment. mans desarticulades parcialment, al igual que el coxal. Tot sembla indicar que el cos es descomposà en un espai buit i fou colmatat posteriorment. Conservació parcial dels claus i la fusta del taüt

Osteofitosis en columna vertebral, artrosis als genolls, pèrdua de molars i premolars.

Talla a T-06 i a T-13, per tant es tracta d'un enterrament posterior.

T13, Home, Madur.

Individu en taüt, en decúbit supí. Mà esquerra sobre coxal, Orientació S-N. Molt mal conservat. El braç i la cama dreta han desaparegut, al ser tallats per dues tombes excavades posteriorment. Tampoc conserva la mandíbula.

Pel que respecta a l'edat, no conserva ninguna dent al maxil·lar superior, també presenta patologies degeneratives a l'esquelet, principalment a les vertebres, típiques d'edats madures.

El crani presenta caràcters masculins: mastoides i glabel·la. El pubis també indica el seu sexe masculí.

Entre les cames presenta diferents ossos desarticulats que podrien correspondre a ell o a un altre individu, ja que no tenim cap criteri definitiu per a assegurar que corresponen a T - 13. Aquests ossos són un coxal un radi i una mandíbula.

ID	SEXE	EDAT
ZE-FC-01	D	M-S
ZE-FC-02	H	M
ZE-FC-03	D	M
ZA-T1	H	J-A
ZA-T2	H	M-S
ZA-T4	H	A-M
ZA-T6	D	M
ZA-T7	D	M
ZA-T8	Ind.	I
ZA-T9	H	M-S
ZA-T10	D	A
ZA-T11	D	M
ZA-T12	H	M-S
ZA-T13	H	M

ID	D	H	Ind.	I	J	J-A	A	A-M	M	M-S	S	TOT
ZE-FC-01	1									1		1
ZE-FC-02		1							1			1
ZE-FC-03	1								1			1
ZA-T1		1				1						1
ZA-T2		1								1		1
ZA-T4		1						1				1
ZA-T6	1								1			1
ZA-T7	1								1			1
ZA-T8			1	1								1
ZA-T9		1								1		1
ZA-T10	1						1					1
ZA-T11	1								1			1
ZA-T12		1								1		1
ZA-T13		1							1			1
TOTAL	6	7	1	1		1	1	1	6	4		14

D: Dona; H: Home; Ind.: Indeterminat. I: Infantil; J: Juvenil; J-A: Juvenil - Adult; A: Adult; A-M: Adult - Madur;M: Madur; M-S: Madur - Senil; S: Senil.

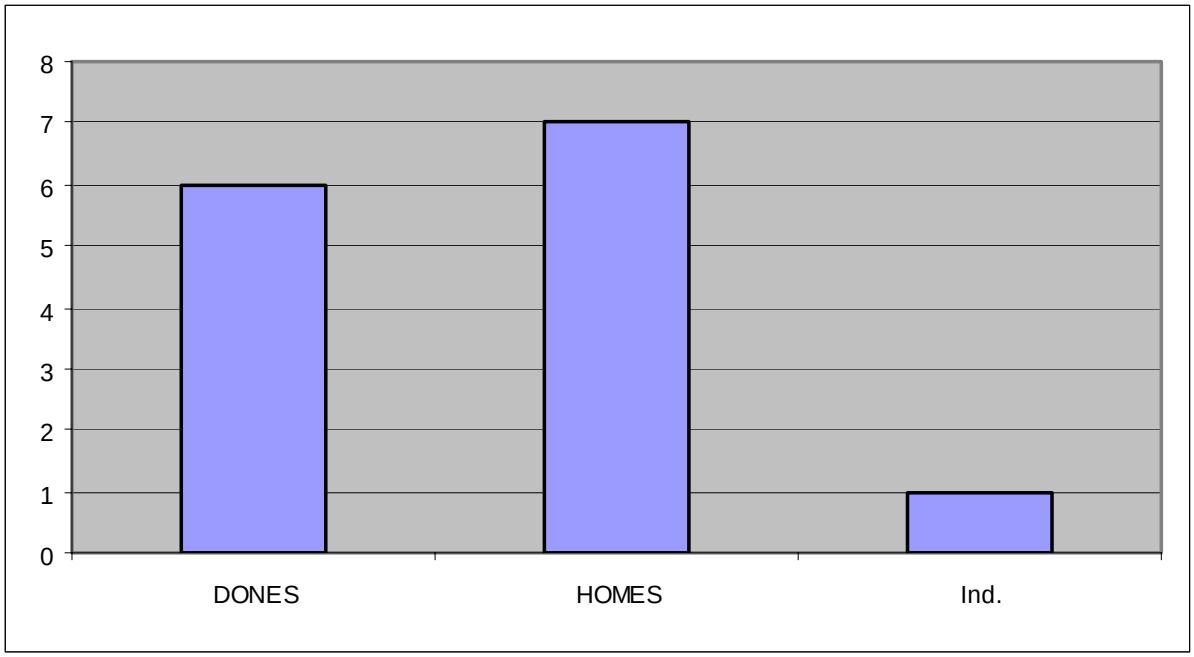
8
7
6
5
4
3
2
1
0
DONES
HOMES
Ind.

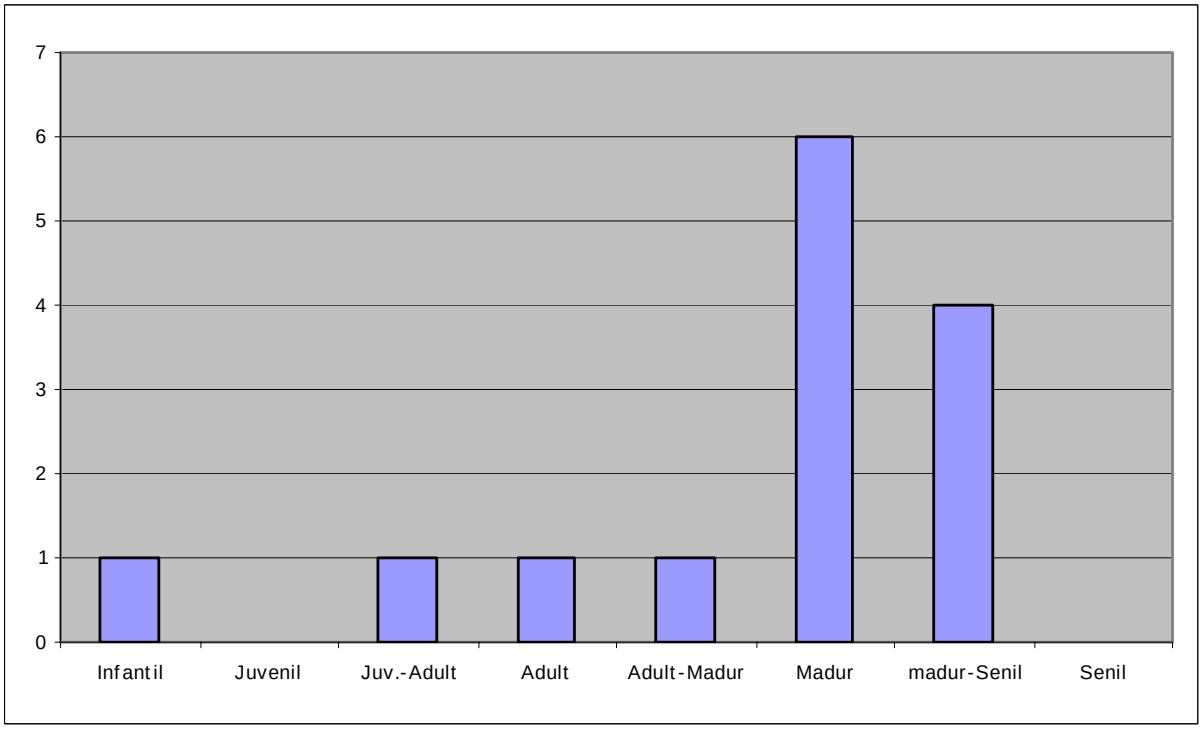
7
6
5
4
3
2
1
0
Infantil
Juvenil
Juv.-Adult
Adult
Adult-Madur
Madur
madur-Senil
Senil